

NYELVJÁRÁSI ADATOK

Gyümölcsfajták neveinek történeti-etimológiai szótára (részlet)

1. Bevezetés. Készülő munkámban a Magyarországon honos gyümölcsök és fajtáik neveinek szótári formában való feldolgozását és a nevek különböző szempontú elemző vizsgálatát tűztem ki célul: ezeket tervezem a legkorábbi előfordulásaiktól a mai pomológiai nomenklátúra kialakulásáig végigkövetni (vö. PELCZÉDER 2007). Szócikkeimben a gyümölcsfajtaneveket történeti, etimológiai, funkcionális-szemantikai szempontból mutatom be. Ez az anyag szolgál a későbbi elemzéshez, a gyümölcsfajtanevek alakulásának, változási tendenciái leírásának alapul.

Az alábbi mutató az 1667 előtt írásos forrásban megjelenő körtefajtanevek szótára. 1667-ben jelent meg Lippay János Gyümölcsöskert című munkája, mely az első pomológiai szakmunkának tekinthető, ezért ezt jelöltem ki a szótár anyagának záró időpontjául (1667/1966). A mű szóanyaga egyben a korábbi századok tudásanyagának is a szintézise. Úgy vélem, az anyag viszonylag jól reprezentálja a kései ómagyar kori, illetve a középmagyar kori gyümölcsnév- és egyben gyümölcsismeretet. A nevek adatolása a legtöbb esetben természetesen túlnyúlik az általam kijelölt időhatáron, hiszen sok középkori név nyelvjárásokban vagy a pomológiai szaknyelvben továbbél. A szótárrészlet tartalmaz olyan újabb neveket is, melyek keletkezéstörténetileg szoros összefüggésben állnak régebbi nevekkkel (lásd *búzával érő körte* és *búzával érő*), ezeket, úgy véltem, a névváltozási tendenciák érzékeltetése miatt nem lett volna helyes kihagynom.

2. A szócikkek felépítése. A szócikkek felépítésében alapvetően a történeti-etimológiai szótárak elveit követem. Az adatközlő részt a névfejtés, a gyümölcsnév keletkezéstörténeti, szerkezeti és szemantikai magyarázata követi, ahol szükséges, gyümölcs-kultúrtörténeti megjegyzésekkel kiegészítve, alátámasztva. Felmerült annak a lehetősége, hogy jelentések szerint rendezsem az anyagot, tehát hogy minden név, melynek ugyanaz a denotátuma, ugyanabba a szócikkbe kerüljön. Ilyen szócikkszerkesztési módra akad példa hasonló szócsoportokkal (lásd KISS 1984). Végül nem ezt a módszert választottam, mivel egy-egy névnek

általában több szinonimája is lehet, így a szócikkek terjedelme túl nagy lenne, és a szótár nehezen kezelhetővé válna. Azokat az elnevezéseket fejtem ki egy szócikkben, melyek legalább tömorfémáikban megegyeznek. A szinonimák közötti eligazodást pedig belső utalások segítik.

2.1. A címszó. Egy szócikkbe azok a nevek kerültek, melyek legfeljebb toldalékmorfémájukban, illetve annak meglétében vagy hiányában különböznek, ilyen esetben alcímszót veszek fel. Például az *árpával érő körte*, *árpaéresi körte*, *árpaérő körte*, *árpánérő körte*, *árpáraérő körte* egy szócikkben szerepelnek (az utóbbiak alcímszóként), viszont az *árpával érő* már önálló címszó. Régi vagy nyelvjárási gyümölcsnevek esetében a megfelelő mai köznyelvi alakot igyekszem megadni (pl. *Kalamarkurtuel*, azaz *kalamárkörtvély* helyett *kalmárkörte*). A fajtanevek írásmódjában a növénynevekre vonatkozó helyesírási szabályokat próbálok alkalmazni (AkH.¹¹ és Priszter 183–191). A homonim, illetve poliszém neveket közös szócikkben mutatom be, a jelentések a címszó után állnak számmal elkülönítve. A jelentés megadásakor elsősorban a Tomcsányi-féle pomológiaira hagyatkozom (1979): a gyümölcs legfontosabb jellemzőit (szín, íz, méret, érési idő) adom meg. Ha az adott gyümölcs ebben nem szerepel — a régi fajták általában nem találhatók meg benne —, akkor más források leírásait használom, általában Lippay Jánosét (1667/1966). A fajták azonosítása, főleg a régi fajták esetében, nagyon nehéz. Nehezíti a meghatározásukat, hogy ugyanaz a név többféle gyümölcs megjelölésére is szolgálhat (pl. *süvölténykörte*), illetve egy fajtát különböző neven említenek (pl. *császárkörte*, *kármánkörte*). Mindez területenként, vidékenként is különbözik. Pontos jelentésmegadásra sok esetben azért sem juthattam, mert a régi neveknél gyakran előfordul az, hogy több fajta összefoglaló nevéül szolgáljanak (pl. *telelő körte*). További nehézség, hogy bizonyos fajták csak egy-egy olyan forrásban vannak említve, amely nem ad pontos leírást a fajtáról; illetve bizonyos fajták egyszerűen kipuштultak, már nem termesztik őket. Ezekben az esetekben a gyümölcsfajták történetével foglalkozó tudósok — főként Rapaics Raymund (1940) és Surányi Dezső (1988) — munkáira hagyatkoztam. A fajták azonosítása és a nevek fajtáknak való pontos megfeleltetése elsősorban a pomológusok feladata, az általam megadott jelentések viszont nem feltétlenül pomológiai pontosságúak. Nyelvészeti szempontból megelégedtem a gyümölcs legszembevetőbb jegyeinek a megadásával, viszont nagy hangsúlyt fektettem a szinonimák összegyűjtésére, felderítésére akkor is, ha a gyümölcstani szakirodalom a gyümölcsök összetartozását később megcáfolta.

2.2. Az adatközlő rész. A gyümölcsnevek, mint sok más köznévi, gyakran szolgálnak helynevek alapjául, és ezek általában korai, nemegyszer a szó legkorábbi (fajtaneveknél kivételes esetben akár egyedüli, lásd *kalmárkörte*, *kis körte*) adatai. Ezért fontosnak tartom külön közölni a gyümölcsnevek helynévi és köznévi előfordulásait is. A szócikkekben az adatok elkülönítve időrendi sorrendben

a **Hn.** (helynév) és a **Kn.** (köznév) rövidítés után állnak. A keletkezési éven kívül a forráshely és a betűhív forma szerepel az adatközlő részben. Ha a címszó szövegkörnyezete fontos (pl. a név szinonimája), ezt is közlöm álló betűkkel (pl. Lippay 3: 152: *Mézfáros Benedek, avagy Havas, ali kőrtvél*). Az általam gyűjtött nyelvjárási adatok az s. gy. (saját gyűjtés) rövidítés után a település és a megye megadásával szerepelnek. A fajtanév — főként szójegyzékes és szótáras nyelvemlékekben szereplő — idegen nyelvű (elsősorban latin és német) megfelelői segíthetnek a név megfejtésében, a jelentés megadásában és a homonimák feltárásában, ezért az idegen nyelvű megfelelők közül a legkorábbiakat közlöm **Lat.**, **Ném.**, **Szl.** rövidítés után. Az évszám előtt szereplő * jel azt jelöli, hogy az adat gyümölcsnévként való értelmezése bizonytalan.

2.3. Az etimológiai rész. Elemzési keretként HOFFMANN ISTVÁN helynevekre írt rendszerét alkalmazom (1993). Az etimológiai rész első mondata a szó keletkezéstörténeti meghatározása. Jellemzem a nevet szerkezeti, illetve funkcionális-szemantikai szempontból is. Ehhez segítséget nyújthatnak a vélhetően hasonló szemléleti alapon létrejött nevek, ezekre a vö. (vesd össze) rövidítés segítségével utalok. Ha a név tükörfordítás vagy jövevényszó, megadom az idegen nyelvi megfelelő(i)t is, és leírom az átvétel következtében történt esetleges változásokat. Ezt követi a gyümölcsfajta jellemzése, származásáról, történetéről szóló fontosabb, illetve esetleg a név megfejtését is érintő tudnivalók, majd a név használatával kapcsolatos információk (hivatalos, nyelvjárási stb.). Ha a források közölnek valamit a név magyarázatáról, ezt is idézem. Az azonos gyümölcsfajta jelölő változatokat l. (lásd) utalóelemmel jelzem.

2.4. Szinonimák. A szócikket a gyümölcsfajta vonatkozó egyéb nevek zárják. Ezeknek a megállapítása sok esetben problémás lehet. Sz. (szinonimák) rövidítés után félkövér betűtípussal közlök minden olyan nevet — függetlenül a fajta pomológiai megítélésétől —, amelyet valamely általam feldolgozott forrás a név szinonimájaként kezel. Ezek közül az 1667 előtt említettek találhatóak meg a szótárban a megfelelő címszónál.

3. Körtefajta megnevezései a régi magyar nyelvben

álló körte 'téli körte' 1613/1687 k.: *álló kőrtővely* fa 'télire eltehető körte' (SzT. *kőrtvényfa*), 1717: edgjik *álló kőrtővely* másik Makaréás kőrtővely (SzT. *kőrtvény, kőrtve*). Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név: az *áll* ige folyamatos melléknévi ige-névi alakja jelzőként kapcsolódik a fajtajelölő névrészhez. A név a körte jó eltarthatóságára utal, vö. *álló dinnye, sokáig álló alma*.

apró körte 'kis méretű körtefajta' **Hn.** 1145/1443: *apokwrthwel* (OkISz. *apró*) | **Kn.** 1597: *Apro keortwilt* (SzT. *kőrtvény, kőrtve*).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név: az *apró* melléknév és a *körte* fajtajelölő névrész kapcsolatából jött létre. A név a gyümölcs méretére utal, vö. *apró alma, apró birsalma; apró muskotály, apró kőkényszilva*. Esetleg elképzelhető, hogy az *apró* csupán alkalmi jelző.

apró muskotály 'kis méretű, édes ízű, illatos, nem tartós körtefajta' 1667: *Apró muskatal* (Lippay 3: 151).

Talán ellipszissel, a fajtajelölő névrész elhagyásával keletkezett az *apró muskotálykörte* elnevezésből. Az adatok csekély volta és a denotátumok egyezésének bizonytalansága azonban ezt a feltételezést némiképp gyengíti. A név keletkezése szintagmatikus szerkesztéssel — az *apró* melléknév és a *muskotály* szó minőségjelzős kapcsolatából — is elképzelhető. Az elnevezés a gyümölcs méretére és ízére utal. Ilyen néven almafajtát is találunk Lippaynál: *apró Muskatal* (3: 143). A *muskotály* utótagként különböző gyümölcsöket jelölhet: a *Zöld muskatal* (Lippay 3: 143), 1882: *Török muskotály* (Bereczki 2: 310), 1884: *Kék muskotály* (Bereczki 3: 323) almafajták; az 1814: *muskotály* (SzT. *muskotály*, *muskotár*), 1882: *Kései muskotály* (Bereczki 2: 439), 1979: *besztercei muskotály* (Tomcsányi 202) pedig szilvafajták stb. Lippay leírása szerint „pézma ízagú, jó édes: egy-felől sárga másfelől ízép vörös, nem tart fokáig” (3: 151).

apró muskotálykörte 'kis méretű, édes ízű körtefajta' 1621: *Apró Muskotali keortuelt* (SzT. *muskotálykörte*), 1877: *Apró muskotálykörte* (Bereczki 1: 212).

Szintagmatikus szerkesztéssel a jelzői szerepű *apró* és *muskotály* szavak és a fajtajelölő *körte* kapcsolatából alakult, vagy kiegészüléssel jött létre a fajtajelölő névrész hozzátoldásával (vö. *apró muskotály*). A név a gyümölcs méretére és ízére utal (l. *apró muskotály*). A név alakulásmódja és a névadás motivációja szempontjából az *apró muskotályalma* névvel rokon. Szinonim neve a *kis szegfűkörte* (Bereczki 1: 211).

árpás körte 'árpaaratás idején, június végén, július elején érő, kicsi, sárga héjú, fehéres húsú, könnyen puhává, levessé váló körtefajta' 1926, 1952, 1979, 2000: *Árpás körte* (Angyal 148, OrmSz. *árpáskörte*, Tomcsányi 92, KMNySz. 1: 137, ÚMTsz.

árpáskörte), 1979: *árpás körti*, *árpáskörte* (ÚMTsz. *árpáskörte*) | **árpakörte** 'ua.' 2007: *árpakörte* (s. gy. Bábolna).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név, az *árpa* fn. -s melléknévképzős alakjának a *körte* fajtajelölő névrészhez való kapcsolódásával jött létre. *Árpakörte* változata névelemelhagyással keletkezett. Az elnevezés a gyümölcs érési idejére utal, l. *árpával érő körte*, vö. *árpásalma*, *búzás alma*, *búzás körte*, *búzaszilva*, *cseresznyés körte*, *eperkörte*, *epres körte*, *zabkörte*. Szerkesztüket tekintve ezek az egyszerűbb, két lexémát tartalmazó nevek későbbiek, mint a három lexémából álló *árpával érő körte* típusúak, vö. *búzás körte*. Szaknyelvi és nyelvjárási szó.

Sz.: **árpával érő**.

árpával érő 'árpaaratás idején, június végén, július elején érő, kicsi, sárga héjú, fehéres húsú, könnyen puhává, levessé váló körtefajta' 1326: *Arpalyreu* (OklSz. *árpávalérő-körte*), 1667: *Árpával érő* (Lippay 3: 151), 1979: *Árpával érő* (Tomcsányi 92–93, ÚMTsz. *árpávalérő*), 1979: *árpával-érőü*, *árpával írő* (ÚMTsz. *árpával-érő*) | **árpánérő** 1985: *árpánérő* (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 276).

Az *árpával érő körte* névből ellipszissel jöhetett létre. A folyamat esetleg fordítva is elképzelhető: az *árpával érő* volt az elsődleges forma, ez egészült ki a gyümölcs megnevezésével. A történeti adatok időrendje mindkét feltevést megengedi. Hasonló szerkezetű névpárok esetében nehezen állapítható meg, hogy a fajtajelölő névrész a gyümölcsnévhez tartozik-e. A mai adatok azt mutatják, hogy mindkétféle név egyaránt használatos, vö. *árpánérő* és *árpánérő alma*, *árpára érő* és *árpára érő alma*, *búzával érő* és *búzával érő körte*. Lippay János jellemzése: „sárga kerekded, valamenyire kásás, nem tart fokáig” (3: 151). Angyal Dezső azonosítja a *bécsi cseresznyekörte*-vel (150).

Sz.: **árpás körte, árpával érő körte**.

árpával érő körte 'árpaaratás idején, június végén, július elején érő, kicsi, sárga héjú, fehéres húsú, könnyen puhává, le vessé váló körtefajta' 1329/394, 1394: *arpalyreukuruel* (KMHsz. *árpávalérő-körtvély*, Oklsz. *árpávalérő-körte*), 1590: *Arpaval erē kērtueli* (SzikszF. 33/451), 1604: *Arpaval erē Kērtvély* (SzM.), 1708: *Árpával érő körtvély* (PP. 128), 1782: *Árpával érő körtvély* (PP. 197), 1926, 1979: *Árpával érő körte* (Angyal 150, ÚMTsz. *árpávalérő-körte*), 1979: *árpával-érő-körti, árpával-írő-körti, árpával írő körti* (ÚMTsz. *árpávalérő-körte*), 2000: *árpávalérőű körte, árpávalírőű körte* (KMNySz. 1: 137) 'korán érő körtefajta' | **árpaéresi körte** 'ua.' 1979: *árpaéresi-körte, árpaírési körte* (ÚMTsz. *árpaéresi-körte*) | **árpaéró körte** 'ua.' 1968–1978/2000: *áorpáé'ró körte* (SzlavSz. *árpaé'ró*), 1979: *árpaé'ró körte, árpaírő körte, árpaírőű körte* (ÚMTsz. *árpaé'ró-körte*) | **árpán érő körte** 'ua.' 1800 eleje: *Árpán érő körtővély* (SzT. *árpa*), 1979: *árpán érő körte, árpánérő körte* (ÚMTsz. *árpánérő-körte*) | **árpára érő körte** 'ua.' 1979: *árpára érő körte* (ÚMTsz. *árpáraérő-körte*) | **Lat.** 1590: *Pyrum praecox* (SzikszF. 33/451), 1604: *Pyrum precox* (SzM.), 1708, 1782: *Pirum praecox* (PP. 128, PP. 197) | **Ném.** 1782: *Haber-Birn* (PP. 197).

Valószínűleg tükörfordítással keletkezett elnevezés. Feltételezhető, hogy a latinból fordították a nevet, hiszen ez a körtefajta az ókori latin szerzők műveiben is ezen a néven szerepel (Rapaics 85, Surányi 11–12). Rapaics szerint a közvetlen latin tükörfordításon kívül valamely balkáni nyelv közvetítő szerepe is feltételezhető (85). Nyelvjárási változatai névelemelhagyással (*árpaé'ró körte*) vagy névelemcserével (*árpánérő körte, árpáraérő körte*) keletkeztek. Az elnevezés arra utal, hogy ez a körtefajta árpaaratás idején érik. A francia nyelvben, ahol az ókori hagyomány nem

őrződött meg, szintén az érési idő motiválta a névadást (*Amiré Johannet*, vö. Rapaics 85, Tomcsányi 92–93). Hasonló szerkezetű és szemantikai tartalmú — a gyümölcs-csel egyazon időben érő más növényre való utalást tartalmazó — elnevezések előfordulnak más gyümölcsök megnevezésében is: vö. *árpával érő alma, búzával érő alma, búzával érő körte, búzával érő szilva, cseresznyével érő körte, eperrel érő körte, rozsszal érő körte, zabbalérő körte*. Ezek közül szintén korai név a *búzával érő körte, cseresznyével érő körte*. Ezek alapján akár magyar névadást is feltételezhetnénk. A gyümölcs különböző szerzők műveiben említett szinonimái szintén a termés idejét fejezik ki (*árpás körte, bécsi cseresznyekörte, pünkösdi körte*). Egyik legrégebbi körtefajtánk és fajtanevünk, középkori oklevelek is tartalmazzák az elnevezést. Surányi Dezső véleménye szerint a római írók által is ugyanezen a néven említett körte Pannóniában a fajtakontinuitás bizonyítéka (11–12). A nevet használja a 20. századi pomológia (Angyal 150, ill. vö. *árpás körte*), és a nyelvjárásokban is elterjedt. Sok szinonimája van: *árpakörte, árpás körte, árpával érő* (ezekhez vö. *búzával érő körte* és szinonimái).

Sz.: **árpával érő**.

babkakörte 'körtefajta' 1667: *Babka körtvély* (Lippay 3: 152).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. Első névrésze talán valamilyen szláv eredetű szóval hozható összefüggésbe: elképzelhető, hogy a cseh eredetű *batka* ~ *babka* jövevényszóval (vö. cseh *bapka* 'garas, fillér'). Ezt a szót átvitt értelemben a csekélyesség, értéktelenség kifejezésére már a 16. században is használták (TESz.). Ebben az esetben az előtag a gyümölcs gyenge minőségére utalhat, ezt a feltételezést támogathatja Lippay jellemzésében a körtefajta kis mérete: „Egy-felől vörös, más, felől fűzke f zabású: ez-is köves, de ha áll,

jó édes leves, el-tart újig-is, nem igen nagy” (3: 152). Ebben az esetben hasonló szemantikai tartalmú név lehet, mint a *fűzalma* — 1407: *Tria in loco Fyzalma* (Oklsz. *alma*), 1884: *Fűz alma* (Bereczki 3: 123), 1893/2003: *fűz-alma* ’korán érő apró almafaj’ (MTsz. 660) — ahol a *fűz-* előtag esetleg szintén a gyümölcs értéktelenségére utal (TESz.). A magyar *babkalevél* öszszetétel szlovák eredetű előtagja — szlk. N *bobok* ’babér; borostány’ (TESz.) — kronológiai okok miatt nem vonható ide. Kisebb valószínűséggel ugyan, de elképzelhető, hogy az első névrészben egy szlovák családnevet kell keresnünk, vö. *Bopka* (KNEZSA 1965/2003: 297). Lippay művében más, feltehetőleg személynevet tartalmazó gyümölcsnév is található, vö. *Gerelylys-körte*, *Mészáros Benedek-körte*, *Nágovics-körte*. Adataim szerint a gyümölcsnév csak Lippay munkájában szerepel, későbbi, illetve nyelvjárási előfordulása nincsen.

boncsokkörte *1595: *Bonchjok körtwely* (SzT. *bocskorkörtvély*).

Az adat gyümölcsfajtanemekhez való sorolása bizonytalan. Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezhetett. Az előtag oszmántörök eredetű, ’ló nyakába való dísz, nyaklánc, nyakék’ és ’török hadi zászló’ jelentésű (TESz.). Az előtagnak a gyümölcsnévvel való jelentésbeli összefüggése nem világos.

búzás körte ’korai, a búzaaratás idején érő körtefajta’ 1952, 1979: *búzaskörte* (OrmSz. *búzaskörte*, ÚMTsz. *búzaskörte*), 1979: *búzaskörti* (ÚMTsz. *búzaskörte*), 1979, 2000, 2007: *búzaskörte* (ÚMTsz. *búzaskörte*, KMNySz. 1: 228, s. gy. Bereg m., Muzsaly), 2000: *búzaskörti* (KMNySz. 1: 228) | **búzakörte** 1979, 2007: *búzakörte* (ÚMTsz. *búzaskörte* a., s. gy. Komárom-Esztergom m., Bábolna, Bakonysárhány; Győr-Moson-Sopron m. Nyúl).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név: a *búza* fn. -s melléknévképzős alakjának a *körte* gyümölcsnévhez való kap-

csolódásával jött létre. A *búzaérő* változat redukcióval, a melléknévképző elhagyásával alakult. Az elnevezés a gyümölcs érési idejére utal, l. *búzával érő körte*; vö. *árpás alma*, *árpás körte*, *búzás alma*, *búzaszilva*, *cseresznyés körte*, *eperkörte*, *epres körte*, *zabkörte*. Szerkezetüket tekintve ezek az egyszerűbb, két lexémát tartalmazó nevek későbbiek, mint a három lexémából álló *búzával érő körte* típusúak, vö. *árpás körte*.

Sz.: **búzával érő**.

búzával érő ’korai, a búzaaratás idején érő körtefajta’ 1667: *Búzával érő* ávagy zöld muskatal (Lippay 3: 151), 1979, 1985: *búzával érő* (ÚMTsz. *búzávalérő* a., PÉNTEK–SZABÓ 1985: 276), 1985: *búzával írő* (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 276), 2000: *búzaválírőü*, *búzaválírőü* (KMNySz. 1: 228) | **búzaérő** ’ua.’ 2007: *búzaérő* (s. gy. Veszprém).

A név keletkezése bizonytalan. A helynevek körében azokat az igenevet tartalmazó határozós szerkezeteket, melyekben az igenév földrajzi köznévként tekinthető (pl. *Bitvára dűlő*), HOFFMANN kétrészes neveknek tartja; viszont amelyik esetben az igenévben nem ment végbe a főnevesülés (pl. *Töltésre nyúló*), azokat hiányos szerkezetűnek, és így az egyrészes nevek között tárgyalandónak (1993: 64). A helynévi példák analógiájára a *búzával érő* gyümölcsnévet is egyrészesnek tartom. A hiányos szerkezet pedig feltételezi a földrajzi köznévi (*föld*, *telek* stb.), a gyümölcsnév esetében a fajtát megnevező (*körte*, *alma* stb.) főtagot. Ha tehát egyrészesnek tekintjük a nevet, akkor egyrészt létrejöhetett eleve egyrészes névként, ebben az esetben keletkezéstörténetileg morfológiai szerkesztéssel alakult. Másrészt elképzelhető, hogy a *búzával érő körte* névből ellipszissel keletkezett, vö. *árpával érő*, bár ezt az adatok kronológiai viszonya alapján kevésbé valószínűsíthetjük. Feltételezhető továbbá, hogy

más nevek és névpárok analógiája ugyan-csak szerepet játszott a név létrejöttében, vö. *árpával érő*. Hasonló szerkezetű névpárok esetében gyakran problémát okoz az is, hogy bizonyos esetekben nehezen állapítható meg, hogy meddig tart a név, és a gyümölcsfaj megnevezése része-e a névterjedelemnek. A mai adatok alapján úgy tűnik, mindkét névalak egyaránt használatos. A *búzaérő* változat redukcióval, a határozórag elhagyásával keletkezett. Az elnevezés arra utal, hogy a körtefajta búzaaratás idején érik. Hasonló szerkezetű és szemantikai tartalmú — a gyümölcscsel egyazon időben érő más növényre való utalást tartalmazó — elnevezések előfordulnak más gyümölcsök megnevezésében is: vö. *árpával érő alma*, *árpával érő körte*, *búzával érő alma*, *búzával érő szilva*, *cseresznyével érő körte*, *eperrel érő körte*, *rozssal érő körte*, *zabbalérő körte*. Lippay János jellemzése: „Hofzúkás körtvély, jó édes, leves-is” (3: 151). Több szinonimája él: *búzás körte*, *búzával érő körte*, ezekhez vö. *árpával érő körte*.

Sz.: **búzás körte**, **búzával érő körte**, **zöld muskotály**.

búzával érő körte 'korai, a búzaaratás idején érő körtefajta' 1727: *buzával erő Körtvély* fa (SzT. *búzávalérő-körtefa*), 1727: *buzával erő Körtvély* fa (SzT. *érő³*), 1935–1936: *buzával érőü körté* (SzamSz.), 1968–1978/2000: *búzáuvà érő^u körte* (SzlavSz.), *búzával erő körte*, *búzával-erőkörte* (ÚMTsz. *búzávalérő-körte* a.), 1985: *búzával irő körti* (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 276) | **búzaérő körte** 1979: *búzaérő körte*, *búzaírő-körti* (ÚMTsz. *búzaérő-körte* a.), 1985: *búzaírő körti* (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 276), 2007: *búzaérő körte* (s. gy. Szabolcs-Szatmár-Bereg m., Tiszanagyfalu). A név keletkezéstörténete bizonytalan. Valószínűleg szintagmatikus szerkesztéssel alakult: a *búza* határozóragos alakjának és az *érő* melléknévi igenévnek a kapcsolatához

járult a fajtajelölő *körte* névrész. Ezt az alakulásmódot némileg bizonytalanná teszi az adatok kronológiai sorrendje. Nem zárható ki az sem, hogy kiegészüléssel keletkezett: a *búzával érő* név fajtajelölő névrésszel bővíthetett. Az elnevezés nyelvjárási változata, a *búzaérő körte*, redukcióval keletkezett. A név a gyümölcs érési idejére utal, l. *búzával érő*.

Sz.: **búzával érő**.

carabella 'körtefajta, a makariakörte nemesebb, itáliai változata' 1667: *Carabella* (Lippay 3: 152).

Valószínűleg olasz átvétel. Rapaics Raymond a 15–16. századi tengerjáró hajótípus nevéből származtatja a körtefajta nevet (152). Eredeti neve 16. századi külföldi szerzők közül GALLO AGOSTINO munkájában *Caravelle*, MATTHIOLUSÉban *Caravello* néven olvasható (Rapaics 152). A német szakirodalomban a *Húsvéti bergamot* régi társnevei közt találjuk a *Caraville d'Italie* nevet (Rapaics 152). A magyarban a bilabiális mássalhangzó helyett Lippay v-t ír, hogy ez tükrözi-e az ejtést, azt az adatok szűkében nem tudjuk megállapítani. Lippay János azt írja, hogy a gyümölcs Olaszországból jutott el hozzánk: „Most származott egy fő körtvély Olasz-Országból, ide mi-hozzánk; a kit *Carabellanak* hívnak, kinek máfodik helyt adnak a Pergamót után” (3: 152). A Makaria körte nemesebb, itáliai változata: „De ez (Erfek urunk bölcs ítélete-szerént) nem különböz az öreg Makariától, kiváltképpen az ízében; csak hogy a színében, valamenyire sárga szürke: és a teteje nem olyan hofzúkás, mint annak, hanem tom-páb: nem is olly köves, mint a Makaria” (Lippay 3: 152).

császárkörte 1. 'nyári kármánkörte', 2. '(fehér őszi) vajkörte', 3. '(őszi) pergamentkörte' 1667: Kármán, ávagy' mint a Felföldön híják, *Császár körtvél* Lippay 3: 151), 1756: *császár körtvély* (SzT. *olto-*

vány-gyümölcsfa), 1756: *császár körtvély* (SzT.), 1796: *Császár körtve* (SzT.), 19. sz. e.: *Tsaszarkörtőély* (SzT.), 1807: *Császár Körtvély* (FüvK. 299), 1856, 1877, 1926, 1979, 2000: *császárkörte* (Entz 5: 123, Bereczki 1: 245, Angyal 171, Tomcsányi 114, KMNySz. 2: 211), 1935–1936: *császárkörté* (SzamSz.), 1979: *császárkörte* (ÚMTsz.), 1985: *császárkörti* (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 276), 2000: *császárkörtí* (KMNySz. 2: 211 'augusztusban érő, nagy, vékony héjú, leves körtefajta'), 2007: *császárkörte* (s. gy. Szabolcs-Szatmár-Bereg m., Tiszanagyfalu) | **Lat.** 1807: *Pyrus Pompejana* (FüvK. 299).

Eredete bizonytalan: szintagmatikus szerkesztéssel vagy tükörfordítással keletkezett. Utóbbira l. ném. *Kaiserbirn* (Entz 5: 123, Bereczki 1: 245, Angyal: 171), illetve a téli kármánkörte a 16. századi szerző, CORDUS művében *Königsbirn*, *Regelbirn* (Rapaics 145). A név talán a gyümölcs méretére vagy jó minőségére utalhat, pl. a *császárlapat* összetételben az előtag a lapát nagy, széles voltát fejezi ki (TESz.). Lippay jellemzése is kiemeli a gyümölcs nagy méretét: „Nagy öreg, sárga, jó édes leves, nem-is köves, nem tart fokáig, nagy hafa vagy, egy kevelésé hozzúkás” (3: 151). A gyümölcsöt a szakírók egyöntetűen régi fajtának tartják, Tomcsányi szerint francia vagy olasz eredetű lehet (114). A 17–18. században a *császárkörte* név a kármánkörte elnevezése volt. LEIBIZER 1804-ben a (nyári) kármánkörtét írta le *Kaiserbirn* néven (Rapaics 208). A 19. századi és későbbi gyümölcsfajta-leírásokban a vajkörte valamely fajtájának a szinonimájaként használták a *császárkörte* nevet: Entz a *Weisse Herbst-Butterbirn* (5: 123), Bereczki a *vajkörte* (1: 245), Angyal az *Őszi vajas* és a *Fehér őszi vajkörte* (171), Tomcsányi a *Beurré blanc* (114) szinonimájaként, illetve magyar megfelelőjeként. Rapaics szerint a 19. századra a

nyári kármánkörte „parasztkörtévé” vált, ezért vált a *császárkörte* elnevezés a vajkörték jelölőjévé (258). Vajkörtének a nem kövecses húsú körtéket nevezik, l. Lippay jellemzését, innen érthető a jelentésátvitel. Ezeken a fajtákon kívül Bereczki, majd Angyal a pergamentkörtékre is használta a *császárkörte* megnevezést (Bereczki 1: 245, Angyal 171). Tehát a *császárkörte* denotátumáról elmondhatjuk, hogy a megtisztelő nevet a századok folyamán a legkülönfélébb, általában a kor kiemelkedő, kedvenc fajtái viselték. A pomológiai és a nyelvjárásiokban egyaránt használatos megnevezés.

Sz.: **kármánkörte.**

cseresznyés körte 'korai körtefajta' 1979: *cseresznyés [...] körte* (ÚMTsz. *cseresznyéskörte* a.).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. A *cseresznye* fn. -s melléknévképzős alakjának a *körte* fajtajelölő névrészhez való kapcsolódásával jött létre. Az elnevezés a gyümölcs érési idejére utal, l. *cseresznyével érő körte*. Azonos motivációjú és szerkezetű nevek a következők: *árpás alma* (SzT. *körtvély*, *körtve*), *árpás körte*, *búzás alma* (ÚMTsz.), *búzás körte*, *epres körte* (ÚMTsz). Denotátuma talán azonos a *cseresznyével érő körte* denotátumával.

Sz.: **cseresznyével érő körte.**

cseresznyével érő körte 'sárga-zöld héjú, nem leves, hosszúkás, korai körtefajta' 1667: *Elővel-érő avagy Pünkösdi; avagy Cseresznyével-erő körtvély* (Lippay 3: 151).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. A *cseresznye* határozóragos alakja és az *érő* melléknévi igenév kapcsolatához járult a fajtajelölő *körte* névrész. Az elnevezés arra utal, hogy ez a körtefajta a cseresznyeérés idején terem, l. *cseresznyés körte*. Hasonló szerkezetű és szemantikai tartalmú — a gyümölcssel egyazon időben érő más növényre való utalást tartalmazó

— elnevezések előfordulnak más gyümölcsök megnevezésében is (l. részletesen az *árpával érő körte* szócikkében). Lippay így jellemzi: „Sárga zöld lزابású, nem igen leves, egy kevésé hozúkas” (3: 151).

Sz.: **cseresznyés körte, elővel érő körte, pünkösdi körte.**

édes 'édes ízű körtefajta' 1988: *édes* (ÚMTsz.).

Elképzelhető, hogy az *édes körte* névből ellipszissel keletkezett.

Sz.: **édes körte.**

édes körte 'édes ízű körtefajta' **Hn.** 1423: *Edeskrwthuelmezeye* (Oklsz. *édés*), 1729: *Az édes körtvéfánál* (SzT. *körtvélyfa, körtvefa*) | **Kn.** 1632: *édes körtövénynek* (SzT. *körtvély, körtve*).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. Az *édes* ízre utaló melléknévből és a fajtajelölő *körte* szóból jött létre. Gyümölcsfajták megnevezései utalhatnak izre: vö. *édes alma, édes körte, édes kékényszilva, mézes körte, muskotálykörte, savanyú alma*.

Sz.: **édes.**

elővel érő körte 'sárga-zöld héjú, nem leves, hosszúkas, korai körtefajta' 1667: *Elővel-érő* avagy Pünkösdi; avagy Cseresznyével-erő *körtvély* (Lippay 3: 151) | **előérő körte** é. n.: a. n. (NySz. *körtvély*).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. Az *elővel* 'korán' (TESz.) és az *erő* melléknévi igenév kapcsolatához járult a gyümölcs fajtát megnevező *körte* szó. A név az érés idejére utal. Hasonló szerkezetű és szemantikai tartalmú elnevezések előfordulnak más gyümölcsfajták megnevezésében is: vö. pl. *eleve érő alma, első érő alma, első érő körte, elein érő* 'körtefajta'. Jellemzését l. *cseresznyével érő körte*.

Sz.: **cseresznyével érő körte.**

fehér muskotály 'apró, sárga héjú, édes ízű körtefajta' 1667: *Fejér muskatal* (Lippay 3:151).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. A *fehér* színnév jelzőként kapcsolódott az általában különleges illatú és zamatú gyümölcsfajtákat jelölő *muskotály* szóhoz, ehhez l. más gyümölcsnevek utótagját is, vö. *apró muskotály, zöld muskotály* mint almafajták, *apró muskotály, muskotály, őszi muskotály, zöld muskotály* mint körtefajták, *muskotály* mint szőlőfajta. Az elnevezés a körte színére és ízére utal. A *fehér* mn. 'világos színű' jelentéssel is bír (TESz.), ebben az esetben a körte sárga héját (vö. *zöld muskotály*), esetleg fehér húsát jelölheti: „apró hozúkas, jó leves édes, és szép sárga” (Lippay 3: 151). Lippay a név szinonimáiként említi a *Gerellyés-körte* és a *Nágovics-körte* neveket, Rapaics szerint (140) pedig Szikszai Fabricius *hosszúszerű körte* néven ugyanezt a fajtát említi.

Sz.: **Gerellyés-körte, hosszúszerű körte, Nágovics-körte.**

fekete körte 1615/1687 k.: *fekete körtvely* fát (SzT. *körtvélyfa, körtvefa*), 1952, 1988, 2008: *feketekörte* (OrmSz. *feketekörte, ÚMTsz. feketekörte* a., s. gy. Baranya m., Kölked).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. A *fekete* mn. és a gyümölcs fajtát jelölő *körte* minőségjelzős kapcsolatából alakult. Az elnevezés a gyümölcs sötét színére utal: az OrmSz. szerint ez egy fekete bélű körtefajta, a Baranya megyei Kölkeden viszont azt mondják, hogy sötét színű héjáról kapta a nevét.

Gerellyés-körte 'apró, sárga héjú, édes ízű körtefajta' 1667: *Gerellyés körtvely* (Lippay 3: 151).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett, első névrésze bizonytalan eredetű, a második a gyümölcs fajtáját nevezi meg. A *gerellyés* esetleg a *gerely* 'hajító dárda, lándzsa' szó származéka lehet (TESz.). Elképzelhető, hogy az ebből létrejött családnévvvel függ össze a gyümölcsnév: 1437: Johannes Ge-

relyes (RMCsSz. *Gerelyes*). 1574-ből adattolt az Albertus *Gereles* személynév a Pozsonyi uradalom urbáriumából (i. h.). Személynévi eredeztetés esetében az elnevezés érdekessége a birtokviszony jelöletlensége (l. *Nágovics-körte*, vö. *papkörte*, *remete-körte*). Gyümölcsnévben előforduló személynév utalhat a gyümölcs felfedezőjére, nemesítőjére, elterjesztőjére, ismertetőjére, a kert tulajdonosára, ahol a növény előfordul stb. Személynevet tartalmazó nevek inkább a 19. század második felétől kezdődően gyakoriak, de Lippay művében is találkozunk feltehetően ilyen alapon létrejött nevekkal: vö. *Mészáros Benedek-körte*, *Nágovics-körte*. Jellemzéséhez l. *fehér muskotály*. Lippay két szinonimáját említi, a *fehér muskotály*-t és a *Nágovics-körté*-t.

Sz.: **fehér muskotály**.

gyöngyös körte 'körtefajta' **Hn.** *1386:

Duo in loco *Gyungyuskorthuel* appellato (Oklsz. *körte*) | **Kn.** 1988: *gyöngyös-körte* (ÚMTsz. *gyöngyöskörte* a.).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett, az -s melléknévképzős *gyöngy* szó jelzőként kapcsolódott a *körte* gyümölcsnévhez. A név szemantikai tartalma nem világos. A középkori helynévi adat idetartozása bizonytalan. Rapaics szerint talán fajtanév, de azonosítani nem tudja (85).

havasalji körte 'édes ízű, téli körtefajta' **Hn.** 1687 k.: *havas allyi Körtővény* fa (SzT. *körtvényfa*, *körtvényfa*) | **Kn.** 1667: *Mészáros Benedek*, avagy *Havas*, *ali körtvél* (Lippay 3: 152).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett jelzős szerkezet. Első névrésze a gyümölcs származási helyére utaló -i képzős tájnév (JUHÁSZ 1988: 79). Ebben a funkcióban általában településnevek fordulnak elő: pl. *besztercei szilva*, *masáncki alma*, *mosóci körte*, *pozsonyi alma* stb. Rapaics szerint a helyi nevet viselő fajták általában tájfajták (314). „Ez-is mind egy ízínében, ízében; csak hogy amaz nagyobb, jó édes

leves, leg-tovább tart a többinél, közönségesen újig: azért, igen kedves” (Lippay 3: 152).

Sz.: **Mészáros Benedek-körte**.

hercsóka 'nagy, zöld héjú, édes ízű téli körtefajta' 1667: *Hercfoka* (Lippay 3: 151).

Talán ellipszissel keletkezett a *hercsóka-körte* névből a fajtajelölő névrész elhagyásával. A gyümölcs leírása: „Ennek is az íze olyan, mint a zelenkának, ha nem job: el tart anyi ideig, a ízínében-is nem igen különböz; csak hogy sokkal nagyobb, kerekded hasú, és folyóul hosszúkás” (Lippay 3: 151).

Sz.: **hercsókakörte**.

hercsókakörte 'nagy, zöld héjú, édes ízű téli körtefajta' [1643]: 1643. 14. ápril oltottam meg az vad fákat, a mellett két renden *Herczoka* avagy kozma *körtvélyt* (Mednyánszky 774).

Szintagmatikus szerkesztéssel alakult gyümölcsnév. Első névrésze ismeretlen eredetű szó. Rapaics Raymund véleménye szerint a név a gyümölcs görög eredetére utal, és azonos etimológiájú a *haricska*, *grecka* szavakkal (105). A román, illetve ukrán eredetű jövevényszó töve végső soron a *görög* szavunk eredetijével azonos (TESz.). Nyelvjárásainkban a szónak *hercsóka* alakváltozata nincs. Ha Rapaics feltételezése mégis helytálló, a *hercsóka* gyümölcsnév is talán szláv jövevényszó. Hangalakja szintén szláv eredetre vall.

Sz.: **hercsóka, kozmakörte**.

hosszú körte 'hosszúkás alakú körtefajta' 1597: *hoszszw keortwilt* (SzT. *hoszszú*).

Szintagmatikus szerkesztéssel alakult minőségjelzős szerkezetű név. Az elnevezés a gyümölcs alakjára utalhat, vö. *hegyes alma*, *kerekded alma*.

hosszúszerű körte 'apró, sárga héjú, édes ízű körtefajta' 1590: *Hoszszu szaru kérueli* (SzikszF. 33/451), 1641: a. n. (NySz. *hosszúszerű-körtvény*), 1767: Tse-

tses *hosszú-szárú körtvélyek* (NySz. *hosszúszerű-körtvély*) | **Lat.** 1590: *Pyrum dolobellinum* (SzikszF. 33/451), 1767: *pomponiana pira* (NySz. *hosszúszerű-körtvély*). Szintagmatikus szerkesztéssel alakult név, az első névrésze képzett összetett szó. Az elnevezés a termés szárának jellegzetességére utal. Rapaics szerint a fajta azonos a Lippay által említett fehér muskotállyal és a Bereczki által leírt hosszúszerű fehérkével (140). Bereczki francia eredetű fajtának tartja, francia neve alapján különbözteti meg (*Blanquet à longue quene*), régi nevééről nem tud (2: 87). Rapaics úgy véli, hogy Bereczki tévesen tartja franciának, szerinte ez egy a Balkánon át hozánk került ősi fajta (140).

Sz.: **fehér muskotály.**

kalmárkörte 'kalmárok árulta aszalt körte' 1304: Ad arborem piri *Kalamarkurtuel* (OkISz. *kalmár*).

Az adat gyümölcsfajtanevekhez való sorolása bizonytalan. Rapaics fajtanevnek véli, de azonosítani nem tudja (85). Első névrésze a *kalmár* 'szatócs, kiskereskedő' alakváltozata, a második fajtajelölő névrész. A TESz. a ném. *Krämerbirne* 'kalmárok árulta aszalt körte' megfelelőjének tartja, a helyrajzi megjelölés pedig aszalásra alkalmas körtét termő fára vonatkozhat.

kármánkörte 'nagy, dudoros, édes nyári körtefajta' 1636: *kármány-körtvélyt* (TESz. *kálmánkörte*), 1667: *Kármán, ávagy* 'mint a Felföldön híják, Császár *körtvély* (Lippay 3: 151), 1808: a. n. (NySz. *körtvély*), 1856, 1979, 1992: *Kármán körte* (Entz 6: 23, Tomcsányi 104, ÚMTsz. *kálmánkörte*).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. Előtagja a régi nyelvi, oszmán-török eredetű (esetleg a középkori latin által közvetített) *kármány* 'dél-anatóliai, Karaman vidékén élő török népcsoport' jövevényszó, utótagja a *körte* gyümölcsnév (TESz.). Az elnevezés a gyümölcs szár-

mazására utalhat (Rapaics 104, TESz.). A pomológiai szakirodalom szerint is elképzelhető a gyümölcs kisázsiai eredete (Surányi 13). Bereczki szerint olasz (1: 273), Rapaics szerint pedig kisázsiai eredetű gyümölcsből Magyarországon létrejött fajtakörrel beszélhetünk (144), Tomcsányi szerint eredete nem tisztázott (104). A *kármány* általában az arról a vidékről érkező finom áruk (gyolcskelme, bőrárúk) jelzője volt (TESz.). „A török időkben Magyarországra is eljutottak ipari és kertészeti termékei a balkáni úton, így a kármán gyolcs, kengyel, kesztyű, suba, zabla és körte” (Rapaics 104). Rapaics azt írja, hogy a *kármán* jelző ebből következőleg bizonyos kiválóságot is jelentett, a körte neve — melyre a legkorábbi adatok a 17. századból valók — esetleg ezzel is összefügghet (144). Szerinte ezt bizonyítja az is, hogy a körtefajta szinonimája Lippay művében *császárkörte* (i. h.). Népnévi vagy származásra utaló jelzők a 16–17. századi növények nevében viszonylag gyakoriak, ez összefügg azzal, hogy ebben az időben új növények, új és nemes gyümölcsfajták kerültek — főként Ázsiából, a balkáni kereskedelmi úton — az országba (Rapaics 102–103), más gyümölcsnevek bővítőmennyiségében is l. ezt a motivációt, vö. *boszniai alma, görögdinnye, olasz gesztenye, perzsiai barack, tengeri barack, tengeri szőlő*, illetve a *carabella, kajsi, makaria, duránci* jövevénynemek. A gyümölcs balkáni közvetítésére utalhat, hogy a szerb-horvátban is megtaláljuk a *kármánkörte* megfelelőjét (*karãmãnka, karãvãnka*, vö. TESz.). Surányi Dezső szerint Galeotto Marzio Szerémségi útirajzában valószínűleg ezt a körtefajtát dicséri (13). A 19. század második felében a szó helyét a *Kálmán-körte* vette át (l. ott). A gyümölcs „nagy öreg, sárga, jó édes leves, nem-is kőves, nem tart fokáig, nagy hafa vagon, egy keveysé hozfúkás” (Lippay 3:

151). Két változata van (Surányi 13). Eredeti változata nyári: *Nyári Kálmán körte* (Bereczki 1: 273) — Entz is a nyári körték között írja le (6: 23) — a későbbi pedig téli körtefajta: *Téli Kálmán körte* (Bereczki 2: 47). Bereczki már külön tárgyalja a két változatot (1: 273).

Sz.: **császárkörte, Kálmán-körte, pergament, Szent Lőrinc-körte.**

Kálmán-körte 'nagy, dudoros, édes nyári körtefajta' 1834: *Kálmán-körtvély* (TESz. *kálmánkörte*), 1861, 1979: *Kálmán körte* (TESz. *kálmánkörte*, Tomcsányi 104). Népetimológiával létrejött elnevezés. A *kármány* népnév jelentésének elhomályosulása után keletkezett a *Kálmán* személynév beleértésével (TESz.; l. még *kármán-körte*). Rapaics szerint akkor felejtették el a magyarok ezt az oszmán-török eredetű szót, amikor a törökök eltűntek a szomszédságukból (104). Ennek bizonyítékául közlik egy idézetet 1861-ből Kovács Józseftől, egy gyümölcsfajegyzők szerzőjétől: „Sokan szeretik Kármán körtének nevezni, melynek pedig semmi értelme nincs, holott ha Kálmán körtének mondjuk, ősi bölcs királyunkra emlékezünk” (Rapaics 147). Entz Ferenc a Kertészeti füzetekben még *kármánkörté*-nek, Bereczki Máté viszont már *Kálmán-körté*-nek nevezi a gyümölcs téli és nyári változatát. Tomcsányi (104) és Surányi (13) szinonimaként kezeli a két nevet.

Sz.: **kármánkörte.**

kásás körte 'kásás húsu körtefajta' 1529: *kasaskerthwel* (Oklsz. *kásás-körte*), 1992: *kásás körte* (ÚMTsz. *kásáskörte*) | **kásakörte** 2008: *kásakörte* (s. gy., Nyúl). Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett jelzős szerkesztésű név, első névrésze képzett melléknév, a második a gyümölcsöt megnevező szó. *Kásakörte* változata redukcióval, az *-s* melléknévképző elhagyásával jöhetett létre. Az elnevezés a gyümölcs húsának az állagára utalhat, eh-

hez hasonló motivációt fedezünk fel más gyümölcsök megnevezésénél is (vö. *darás alma, kásás alma, leves körte*).

kozma körte 'nagy, zöld héjú, édes ízű téli körtefajta' [1643]: 1643. 14. april oltottam meg az vad fákat, a mellett két renden Herczoka avagy *kozma körtvélyt* (Mednyánszky 774).

Szintagmatikus szerkesztéssel alakult gyümölcsnév. Szemantikai tartalma nem világos. Összefügghet a *kozma* 'étel odaégése' köznévvvel, esetleg a körte ízére utalván. Ehhez vö. a *kozmas vajonc* névvel, mely ugyan másik és későbbi gyümölcsfajta (Hardenpont nyerte 1760 körül), a név pedig tükröfordítás (< *Beurré rance*), viszont tudható, hogy a fiatalabb fák termése *kozmas* utóízű (Bereczki 3: 237). Az első névrész esetleg családnév, vö. 1348: Simone *Cosma* stb. (RMCsSz. *Kozma*), vö. *Gerellyés-körte, Mészáros Benedek-körte, Nágovics-körte*.

Sz.: **hercsókakörte.**

körte 1. 'hosszúkás alakú, leves, néha kövecses húsu gyümölcs', 2. 'ilyen gyümölcsöt termő fa' **Hn.** 1208/1359: Tenet metas cum villa *Kurthuel*, 1232: Medietatem uille *Curtuel* (Oklsz.), 1233: *Körtviles* Völgy, 1252: *Kortuelyes* (TESz.), 1317: In loco *Sukkurtuel* uulgariter nuncupato (Oklsz.), 1318: *kyrtuwilis* (TESz.), 1368: Vnam magnam arborem piri siluestris farkasakazthocurtuel nominatum, 1373: In loco *Sokkertuel* dicto, 1385: In loco *Chomkurtwyl*, 1412: Medium Juger in Homoroweluel et similiter medium in terra *Heteskwrtwel* circa Bozayas, 1427: Mesda seu signum inciperet in vno arbore piri siluestris wlgo *Ikreskurthuel* dicti (Oklsz.) | **Kn.** +1015/+1158//1403/PR, 1298/1390: *Kurtuel*fa, +1015/+1158//XVII.: *Körtvélf*fa, +1015/+1158//1403/PR.: *Curtuel*fa, +1015/+1158//XVII.: *Curtuel*fa ~ *Körtvély*fa, +1015/+1158//XVIII.: *Kwhwlf*fa, +1015/+1158//XVIII.: *Kurthud*fa, +1015/+1158//XVIII.:

Kurtuelfa ~ *Kentelfa* (KMHsz. 1: *körtvélyfa*), 1055: *kurtuel* (Oklsz.), 1158: *Kertvelfa* (TESz.), 1228: *Körtvelfa* (TESz.), 1291: *Penes quendam arborem piri nomine keth agow kurthuely* (Oklsz.), 1298/1392: *kurthuelfa* (KMHsz. 1: *körtvélyfa*), 1338: *Ad vnam arborem pyry Chunkakerthwel dictam*, 1342: *Cuiusdam arboris Hynthouskurtul*, 1343: *Inde ad Chunkakurtuel* (Oklsz.), 1348: *Körthý [?]* (TESz.), 1358: *Inde venissent ad multitudinem lapidum vbi quendam arborem piri kuben allo kurtuel pro meta reperissent*, 1385: *Duas siluas utrasque Magaskertuel vocatas* (Oklsz.), *1393: *Vsque arborem piri kyskurthuel dicti* (Oklsz.), 1395 k.: *kertuel*, 1395 k.: *kertuel* fa (BesztSzj. 48), 1405 k.: *kerth*, 1405 k.: *keruelfa* (SchlSzj. 68), 1435: *Ad arborem piri kykellewkerthwel dictam*, 1455: *A parte orientali Silua Magaskerthwel*, 1471: *Ad quendam arborem piri Chonkakerthwel appellatam*, 1475: *Predia Kyszevlevs Kevrthwelbokor*, 1481: *Tria [jugera?]* in *Kerthwelzel* (Oklsz.), 1496–1499: *kirtwe* (RMGl.), 1513: *kewrthwhyes* (TESz.), 1525 k.: *Kewrthwelj* (RMGl.), 1533: *Kortuel* (Murm. 20/334), 1538: *kewrtnel* (RMGl.), 1538: *kewrthuelfa* (RMGl. *fa*), 1558: *körtfelre* (TESz.), 1570: *koruil* (TESz.), 1585: *Körtfely* (Cal. 263), 1595: *Keürtvely* (RMGl.), 1604: *Kértvely* (SzM.), 1708, 1807, 1893–1901/2003: *Körtvény* (PP. 128, FűvK. 299, MTsz.), 1783: *Körtöke* (TESz.), 1784, 1968–1978/2000: *Körte* (TESz., SzlavSz.), 1787: *Körtvéjes* (TESz.), 1788, 1893–1901/2003, 1992: *Körtve* (TESz., MTsz., ÚMTsz.), 1788: *Körtü* (TESz.), 1791/1911: *körtvény* fák, 1796: *körtövét*, 1800: *körtvé* (TESz.), 1816, 1893–1901/2003, 1992: *körté* (TESz., MTsz., ÚMTsz.), 1881: *Körtény* fa (TESz.), 1893–1901/2003, 1992: *körfe* (MTsz., ÚMTsz.), 1893–1901/2003, 1992: *körféj* (MTsz., ÚMTsz.), 1893–1901/2003: *körtebe* (MTsz.), 1893–1901/2003, 1973, 1992: *körti* (MTsz., FTsz.,

ÚMTsz.), 1893–1901/2003: *körti* (MTsz.), 1893–1901/2003, 1992: *körti* (MTsz., ÚMTsz.), 1893–1901/2003: *körtily* (MTsz.), 1893–1901/2003, 1992: *körtöve* (MTsz., ÚMTsz.), 1893–1901/2003: *körtövény*, *körve* (MTsz.), 1968–1978/2000: *körfé*, *körféj* (SzlavSz.), 1992: *kerti*, *körtéjben*, *körteve*, *körtij*, *körtövié*, *körtövéjből*, *körtövö*, *körtvö*, *körtvéj*, *körtvü*, *k^üötte* (ÚMTsz.).

A *körtvény* szó bizonytalan eredetű, talán egy honfoglalás előtti török jövevényszó-ból (**kerþä*) keletkezett az *-l* névszóképző hozzákapcsolásával (EtSzt.). Az eredeti *körtvény* alakból a szóvégi *ly* és a szóbel-seji *v* kiesésével a 18. században alakult ki a mai köznyelvi *körte* alak. Átmeneti *v* nélküli (*körtény*, *körtily*), szóvégi *ly* nélkü-li (*körtvé*, *körtve*, *körtöve*, *körtebe*) és szóvégi hosszú *é*-s (*körté*) formák is megfigyelhetők. A szónak léteznek a mássalhangzó-torlódást bontóhanggal (*körtöve*, *körteve*, *körtövény*, *körtebe*), illetve a *t* kiesésével feloldó változatai (*körfe*, *körféj*, *körve*). A szó némely változatában a szóbel-seji *v* zöngétlenedett (*körfe*, *körféj*), az *e* magánhangzó pedig zártabbá vált (*körti*, *körtily*). A *körtvény* régi nyelvi és nyelvjárási alak. A mai nyelvjárásokban számtalan alakváltozata él a szónak.

leves körte 'lédús körtefajta' 1590: *Leues kértueli* (SzikszF. 34/452), 1604, 1708: *Leves körtvény* (SzM., PP. 128), 1782: *Leves körtvény* (PP. 197) | **Lat.** 1590: *Pyrum lacteum* (SzikszF. 34/452), 1604, 1708, 1782: *Pirum laçteum* (SzM., PP. 128, PP. 197), 1604, 1708, 1782: *Falernum* (SzM., PP. 128, PP. 197).

Tükörfordítással vagy szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. Első névrésze képzett melléknév, a második a gyümölcsöt megnevező szó. Az elnevezés a gyümölcs húsának a lédúságára utal, ez más fajták megnevezésében is előforduló névadási motiváció, vö. *darás alma*, *kásás alma*, *kásás körte*.

macskafejű körte 1. 'nagy, lapos, sárga-vörös, leves, nem tartós körtefajta', 2. 'nagy, későn érő, gömbölyű körtefajta' 1667: *Macska fejű körtvély* (Lippay 3: 152), 1992: *macskafejű körte, macskafejű körti, macskafejű körti* (ÚMTsz. *macskafejű-körte*).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név, első névrésze képzett összetett szó, utótagja a fajtajelölő *körte* szó. Az elnevezés talán a gyümölcs alakjára utal. Lippay jellemzése szerint a körte „jó-kora lapos: egy-felől sárga, más-felől vörös, jó ízű leves: de nem tartós” (3: 152). Az ÚMTsz.-ban szereplő azonos név esetleg más körtefajtára vonatkozik.

makaria 'bőrszerű héjú, illatos, kövecsedésre hajlamos téli körtefajta' 1643: *Makariát* (Mednyánszky 774), 1667: *Makaria vörös: Makaria fejr vörös* Lippay 3: 152), é. n.: *makaria* (NySz. *makaria*).

A korábbi *makariakörte* adatok miatt feltelezhető, hogy a *makaria* elnevezés a fajtajelölő névrész elhagyásával, azaz ellipszissel keletkezett. Megnevező névrésze szerb-horvát jövevényszó, l. *makaria-körte*. Lippay három — vörös, fehér és öreg — változatát írja le (3: 152). Megfontolandó a három változat külön névként való felvétele, de a jelző és a jelzett szó szokatlan sorrendje elgondolkasztató, l. *öreg makaria*.

Sz.: **makariakörte**.

makariakörte 'bőrszerű héjú, illatos, kövecsedésre hajlamos téli körtefajta' 1558: *makarya kerthwel* (Oklsz. *makaria-körte*), 1992: *makaria-körti* (ÚMTsz. *makariakörte*), é. n.: *makaria körtvél* (NySz. *makaria*), é. n.: *makaicha [?] kewrtwelnek* (NySz. *körtvély*), é. n.: Az gyümölcs, az kit még ez őszszel hoztak volt Zalából, háromféle: *makaria körtvély*, nevetlen körtvély és muskatály alma (NySz. *körtvély*) | **makariás körte** 1597: *Makariás keortwilt*, 1703: *makariás körtvély* fát, 1717:

Makariás körtővely, 1717: edgjik álo körtővely ... másik *Makaréás körtővely*, 19. sz.: Bodoni *Makarias körtőely*, Bodoni Teli *Makariás körtőely* (SzT. *körtvély, körtve*).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. Kronológiailag a *makariakörte* névalak lehet az elsődleges: első névrésze szerb-horvát jövevényszó, a második a fajtajelölő *körte* szó. A három évtizeddel később jelentkező *makariás körte* névváltozat szerkezeti változással keletkezett, -s melléknévképzővel bővült. A szerb-horvát R., N. *makarija* 'egy fajta körte' 1461 óta adathozható (TESz.). A szerb-horvát szó valószínűleg Leszbosz, Ciprus és Rodosz ősi latin *Macaria* nevére vezethető vissza (TESz.). Rapaics szerint a balkáni úton jutott Magyarországra a körtefajta (151). A TESz. szerint a köznevesülés körülményei nem tisztázottak. Több származásra utaló gyümölcsnevet is ismerünk a 16., 17. századból, melyek általában délről, balkáni közvetítéssel kerültek hozzánk, vö. *boszniai alma, kármánkörte*. A 16. századra a gyümölcs már nagyon elterjedt az országban (Rapaics 151), a legjobb téli körtének számított (Surányi 14), akár húsvétig is elállt (Lippay). Talán ebből következett Rapaics, hogy esetleg a Húsvéti bergamot régi alakja lehet (151). Lippay három változatát írja le: egy vörös, egy fehér (világos) színűt és egy nagy méretűt: „Makaria vörös: Makaria fejr vörös, á héjok olyan mint á bőr; amannak zöldes, ennek vörös: jó édes leves mind á kettő, és igen kedves szép illatú; cfak hogy ez-is igen kövés, kemény. Sokáig el-tart á fáján-is; ha lefzedik, Húsvetig-is el-áll, Vagyon öreg-is: ez még valamenyire job és tartósb, hofzúkás; némelly egy-felől vörös, más-felől füzürke zöldes. Ezek-is, á fő körtvélyekhez számláltatnak” (3: 152). Az ÚMTsz. *piros makariakörte* elnevezést is említ. Régi nyelvi és nyelvjárási szó.

Sz.: **makaria**.

Mészáros Benedek-körte 'édes ízű, téli körtefajta' 1667: *Mészáros Benedek*, avagy Havas, ali *körtvél* (Lippay 3: 152). Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett jelöletlen birtokos jelzős szerkesztésű név. A gyümölcsnévben lévő személynév utalhat a gyümölcs elterjesztőjére, felfedezőjére, nemesítőjére, vagy arra a személyre, akinek a kertjében a nemes fajta található. Hasonló indítékú névadásra Lippay művéből más példát is ismerünk: vö. *Gerellyés-körte*, *Nágovics-körte*.

Sz.: **havasalji körte**.

mézes 'apró, édes ízű körtefajta' 1992: *mézes* (ÚMTsz.).

Valószínűleg ellipszissel keletkezett a fajtajelölő névrész elhagyásával.

Sz.: **mézes körte**.

mézes körte 'apró, édes ízű körtefajta' 1422: *Mezeskwrtwel* (Oklsz. *mézes-körte*), 1595: *mezes körttuét*, az eretlen *mezes körttuét* (SzT. *éretlen*), 1667: *Mézes körtvély* (Lippay 3: 152), 1985: *mízes körti* (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 276), 1992: *mézes körte*, *mízes körte*, *mízes körtj* (ÚMTsz. *mézeskörte*) | **mézkörte** 1935–1936/2004: *mész-körté* (SzamSz. *mézkörtvély*), 1992: *mézkörte*, *mész-körtve*, *míz [...]* *körti* (ÚMTsz. *mézkörte*).

Az elsődleges *mézes körte* névalak szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. *Mézkörte* névváltozata az *-s* melléknévképző elhagyásával, redukcióval jött létre. A minőségjelző a gyümölcs édes ízére utalhat. Lippay is édes ízű, apró körteként írja le (3: 152). Régi gyümölcsnév, mely a mai nyelvjárásokban is megvan.

Sz.: **mézes**.

mosóci körte 'sárga héjú, fehér húsú, édes, illatos, nem leves téli körte' 1636: *Mossóczy körtvélyt* (Mednyánszky 774), 1667: *Mosóczy körtvély* (Lippay 3: 151). Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett minőségjelzős szerkesztésű név. Az első névrész *-i* képzős helynév: *Mosóc* 'szlo-

vákiai helység Turócbán' (FNESz.). Az elnevezés valószínűleg helyi fajtát jelöl. Rapaics szerint a 16. századtól több tájfajta is visel helyi nevet (314), gyümölcsnévi analógiákra vö. *besztercei szilva*, *havasalji körte*, *sóvári alma*. Lippay leírása szerint „hofzúkás, igen szép sárga egy-felől szép piros, mikor meg-érik: belől szép feje hűfa van, igen jó szagú édes, nem igen leves; de à hol meg-rothad, fölötte keferű, el-tart Karácsonig” (3: 151).

muskotály 'muskotályos ízű körtefajta' 1985: *muskotáj*, *moskotáj* (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 276), 1992: *muskolat*, *muskotár* (ÚMTsz. *mukotály*).

Valószínűleg ellipszissel keletkezett a fajtajelölő névrész elhagyásával, l. *muskotálykörte*, vö. *muskotály* (< *muskotályszilva*).

Sz.: **muskotálykörte**.

muskotálykörte 'muskotályos ízű körtefajta' 1558: *muskatal körtel*, 1572: *muskotal körtuel* (Oklsz. *muskotály-körte*), 1588: *Muskotaly Keortwelt* (SzT. *muskotálykörtvély*), 1589: *Muskotali keortuelt* (SzT. *meggy*), 1590: *Muskatal kértueli* (SzikszF. 34/452), 1595: *Muskotaly keortuelt*, 1597: *Múskotali keortuelt* (SzT. *muskotálykörtvély*), 1598: *Mwskotaly keortwilt* (SzT. *körtvély*, *körtve*), 1604: *Muskataly kértvély* (SzM.), 1625 u./1687 k.: *körtvély* fa *muskotály* (SzT. *muskotálykörtvély*), 1684: *Muskot(a)ly Körtvelyre* (SzT. *muskotálykörtvély*), 1708: *Muskatály körtvély* (PP. 128), 1717: *muskotaly körtvélyt*, 1736: *Muskotály Körtövély* fa (SzT. *muskotály-körtvélyfa*), 1763: *muskatal körtvély* (NySz. *körtvély*), 1782: *Muskatály körtvély* (PP. 197), 1785: *Muskotaly körtvély*, 1786: *Muskatály Körtvelly* fat (SzT. *muskotály-körtvélyfa*), 1790, 1807: *Muskotály körtvély* (SzT. *muskotálykörtve*, FűvK. 299), XIX. sz. e.: *Moskotály körtövély* (SzT. *muskotálykörte*), 1935–1936/2004: *muskotájkörté* (SzamSz.), 1992: *moskotáj* [...] *körti*, *muskolatkörte*,

muskolatkörti, muskotáj körte, muskota [...] körti (ÚMTsz.) | **Lat.** 1590: *Pyrum superbū* (SzikszF. 34/452), 1590: *apianū* (SzikszF. 34/452), 1604, 1708, 1782: *Pyrum superbūm* (SzM., PP. 128, PP. 197), 1604: *præcox* (SzM.), 1604, 1708, 1782: *Apianum* (SzM., PP. 128, PP. 197), 1708, 1782: *Præcox* (PP. 128, PP. 197), 1807: *Pyrus favonia* (FüvK. 299) | **Ném.** 1782: *Muskateller-Birn* (PP. 197).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezhetett a *muskotály* 'különleges illatú, zamatú (gyümölcs, bor)' szó és a fajtajelölő *körte* névrész kapcsolatából. A név a gyümölcs ízére vagy illatára utalhat, más gyümölcsök nevében is előfordul jelzőként, vö. *muskotályalma, muskotályszilva*.

Sz.: **muskotály**.

Nágovics-körte 'apró, sárga héjú, édes ízű körtefajta' 1667: *Nágovics körtvély* (Lippay 3: 151).

Talán tükörfordítással jött létre: az eredeti név állítólag osztrák pomológusoktól származik, akik a népnyelvből vették át az elnevezést, vö. *Nagowitz Birne* (Orbst.). Elképzelhető, hogy Lippay is ezt a nevet ismerte. Első névrésze ismeretlen eredetű, talán személynév (-ovics végű szláv személynéveket l. KNEZSA 1965/2003: 329), ebben az esetben jelöletlen birtokos jelzős szerkezetű elnevezés éppúgy, mint szinonimája, a *Gerellyés-körte*. Jellemzéséhez l. *fehér muskotály*. Lippay két szinonimáját említi, a *fehér muskotály*-t és a *Gerellyés-körté*-t.

Sz.: **fehér muskotály**.

nevetlen körte é. n.: Az gyümölcs, az kit még ez ősszel hoztak volt Zalából, háromféle: makaria körtvély, *nevetlen körtvély* és muskatály alma (NySz. körtvély). Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett gyümölcsnév. Szemantikai tartalma nem világos. Talán hasonló alapon történt a névadás, mint a *nemtudomszilva* esetében: mivel nem ismerték a fajtát, ezért neveztek *nemtudom*-nak (ÚMTsz. *nemtudom*).

nyári pergament 'a pergamentkörték családjába tartozó nyáron érő körtefajta' 1635: *Nyári pergamot* (Mednyánszky 773), 1667: *Nyári Pergamót* (Lippay 3: 152).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett minőségjelzős szerkesztésű név. Első névrésze az érés idejét fejezi ki, a másodikat l. *pergament*. „Jó leves édes körtvély, nagyob à zelenkánál, sárga zöld” (Lippay 3: 152).

Sz.: **nyári pergamentkörte**.

nyári pergamentkörte 'a pergamentkörték családjába tartozó nyáron érő körtefajta' 1800-as évek eleje: *Nyári Pergament körtöely* (SzT. *nyári*).

Talán szerkezeti változással, kiegészüléssel létrejött elnevezés, a fajtajelölő *körte* szóval egészült ki a *nyári pergament* gyümölcsnév. Elképzelhető, hogy *pergament* jelentésének elhomályosulása következtében kapcsolódhatott a *körte* magyarázó tagként a névhez.

Sz.: **nyári pergament**.

öreg makaria 'a makariakörtékhez tartozó nagy méretű körtefajta' 1667: *Öreg Makariátul* (Lippay 3: 152).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett minőségjelzős szerkesztésű gyümölcsnév. Első névrésze a termés méretére utal, a második megnevező funkcióban áll, vö. *makaria*. „Vagyon öreg-is: ez még valamenyire job és tartósb, hozúkás; némelly egy-felől vörös, más-felől füzürke zöldes” (Lippay 3: 152).

őszi muskotály 'nagy méretű, illatos, ősszel érő, nem tartós körtefajta' 1667: *Őfzi muskatal* (Lippay 3: 152), 1729: Borsos nevű körtvélytel, különben inkább mondhatni *őszi Muskotálynak* (SzT. *körtvély, körtve*).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett gyümölcsnév. Első névrésze a körte érési idejére, a második az ízére, illatára utal, tehát sajátosságot kifejező névrész szerepel főtagként. Névrészfunkciók szempont-

jából vö. *apró muskotály, fehér muskotály, zöld muskotály*. „Jó-kora, fűrke szabású, à fza ga szinte olyan, mint az apró muskaltalnak: nem igen leves, nem-is tartós” (Lippay 3: 152). Szinonimája a *borsos körte* elnevezés (SzT. *körtvély, körtve*).

őszi pergament 'a pergamentkörték családjába tartozó ősszel érő körtefajta' 1877, 1926: *Őszi pergament* (Bereczki 1: 245, Angyal 174), 1882: *Őszi bergamot* (Bereczki 2: 203), 1926: *Őszi bergament* (Angyal 174), 1926: *Őszi bergamott* (Angyal 174).

Talán szintagmatikus szerkesztéssel alakult név. Első névrésze az érés idejére utal, második névrésze az *l. pergament*. Az is elképzelhető, hogy tükörfordítással jött létre a név, vö. *Bergamotte d' automne, Herbstbergamotte* (Bereczki 2: 203). Az idegen nyelvi hatást támaszthatja alá az is, hogy a 17. századi források óta Bereczkinél szerepel először újra *b-* szókezdő mássalhangzóval a megnevező funkciójú névrész, ehhez *l. a pergament* alapnév alakváltozatait. Feltételezhető, hogy ez a korabeli francia, német pomológiai hatásával, így mintegy a név újraátvételével magyarázható. A pomológiában használatos név. Sz.: **császárkörte**.

pap körtéje 1. 'sütni való körtefajta', 2. 'közepes méretű, zöldessárga héjú, leves, édes ízű őszi körtefajta' 1606 swteő kortouelj, melliet neu zerint *pap korteöuelienek* hinak (SzT. *sütőkörtövély*); 1606: swteő körtöuelj, melliet neu zerint *pap körteöuelienek* hinak (SzT. *körtvély, körtve*) | **papkörte** 1882, 1979, 2002: *Papkörte* (Bereczki 2: 53, Tomcsányi 104–105, ÚMTsz. *papkörte*), 2002: *papkörte* (ÚMTsz. *papkörte*).

A *pap körtéje* szintagmatikus szerkesztésű név, jelölt birtokos jelzős szerkezet. A név szemantikai tartalma nem teljesen világos. Hasonló szerkezetű nevek utalhatnak a gyümölcs felfedezőjére, elterjesztőjére, a

kert tulajdonosára, bár ilyen típusú jelölt szerkezetek ebben a korban nem jellemzők. A *papkörte* elnevezés valószínűleg tükörfordítás, vö. *Pastorenbirne* (Tomcsányi 104–105). Francia eredetű körtefajta, Leroy lelkes találta 1760 körül (uo.), eredeti nevét is innen kaphatta. Ezek alapján az SzT.-ben található adat denotátuma más, mint a szakmunkákban található. A nyelvjárási adatok pedig Moldvából valók, denotátumuk bizonytalan. Bereczki a *papkörte* szinonimájaként említi a *Kossuthkörté-t* (2: 53), Tomcsányi pedig a *pász-torkörté-t* (105).

Sz.: **sütő körte**.

pergament 'többféle nagy méretű, gömbölyű, édes ízű, leves körte összefoglaló neve' 1636: *bergamotot* (TESz. *kálmánkörte*), 1643: *Pergamotot* (Mednyánszky 774), 1667: *Pergamót* (Lippay 3: 152), 1844: *Pergamentet* (SzT. *izenbárt-körte*), 1877, 2002: *Pergament* (Bereczki 1: 245, ÚMTsz. *pergamen*), 2002: *pergament, pargamut* (ÚMTsz. *pergamen*).

Bizonytalan eredetű jövevényszó. Valószínűleg a német *bergamott* (-birne) 'zöld színű, gömbölyű, fűszeres ízű körtefajta' átvétele, mely név a franciában (*bergamotte*) és az olaszban (*bergamotta*) is elterjedt (EtSz.). Rapaics szerint a gyümölcs itáliai eredetű, és az eredeti elnevezés az olasz *Bergamo* helynévre utal, így a név jelentése tkp. 'bergamói körte' (194), de ilyen néven szőlőfajtát is ismerünk. Lippay állítólag délnémet hatásra használja *p-*vel (Rapaics 194). Több fajtanévet bővítő névrész felhasználásával szerkesztettek, ezekben a *pergament* különféle alakváltozatokban fordul elő, ezeket *l. még a nyári pergament, nyári pergamentkörte, pergamentkörte, őszi pergament, téli pergament, téli pergamentkörte* szócikkekben. A *pergament*-féle alakok népetimológiai változatok, a *pargamut* hangrendi kiegyenlítődéssel, a *pergament* az első ma-

gánhangzó velárisává válásával jöhetett létre. A szóvégi *t* nélküli változatok talán a toldaléknak vélt szóvég elhagyásával keletkezettek. Az újabb, 19. század végi, 20. századi *b*- kezdetű alakok esetleg a korabeli német, francia pomológiai hatásával magyarázhatók, vö. *Bergamotte d'automne*, *Herbstbergamotte*, *Bergamote* (Bereczki 2: 203). Lippay előnyös tulajdonságai miatt legjobb körtéink közé sorolja, és két fajtáját, a nyárit és a télit ismerteti (3: 152), míg Bereczki Máté gyümölcsstanában az őszi fajtáját tartja réginek, melyről az egész körtecsalád a nevét kapta (2: 203). Régi nyelvi és nyelvjárási szó.

Sz.: **kármánkörte**, **pergamentkörte**.

pergamentkörte 'többféle nagy méretű, gömbölyű, édes ízű, leves körte összefoglaló neve' 1632, 1636: *Pergamot körtvélyt* (Mednyánszky 774), 1756: *pergament [...]* körtvély (SzT. oltvány-gyümölcsfa), 1756: *pergament [...]* körtvély (SzT. császárkörte), 1768: *pergament körtvélyt* (SzT. duráncai barack), 1807: *Pergamen Körtvély* (FüvK. 299), 1837: *pergament körtővelyfák* (SzT. körtvélyfa, körtvefa), 1985, 2002: *përgamentkörte* (PÉNTÉK–SZABÓ 1985: 276, ÚMTsz. *pergamenkörte*), 1985: *përgamënkörti* (PÉNTÉK–SZABÓ 1985: 276), 2002: *përgamënt körte*, *párgamënkörte*, *pergamenkörte*, *pergament [...]* körte, *porgométa [...]* körti, *purgamentkörte* (ÚMTsz. *pergamenkörte*) | **Lat.** 1807: *Pyrus falerna* (FüvK. 299).

Az adatok időbeli előfordulása alapján azt feltételezhetjük, hogy szerkezeti változással keletkezett a név: fajtajelölő névrésszel egészült ki a *pergament* megnevező funkciójú névrész. A mai szaknyelv nem használja, nyelvjárási szó.

Sz.: **pergament**.

piros körte 'piros héjú körtefajta' **Hn.** 1512: *Piroskerthwernel* (Oklsz. *piroskörte*) | **Kn.** 1590: *Pyros körtueli* (SzikszF. 34/452), 1606: *piros keorteouely* fat (SzT.

körtvélyfa, körtefa), 1613/1687 k.: *piros körtővely* fa (SzT. *körtvélyfa, körtefa*), 1641: a. n. (NySz. *körtvély*), 1648/1687 k.: *piros körtvély* fa (SzT. *körtvélyfa, körtvefa*), 1687: *piros körtővely* (SzT. *körtvély, körtve*), 2002: *piros [...]* körte, *piros k.* [= körti] (ÚMTsz. *piroskörte*) | **Lat.** 1590: *Pyrum crustuminum* (SzikszF. 34/452).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. Az első névrész a gyümölcs színére utal, vö. *piros alma*, *vörös körte*. Rapaics szerint szinonimája a *vörös körte* elnevezés (85).

Sz.: **vörös körte**.

pümkösi körte 'sárga-zöld héjú, nem leves, hosszúkás korai körtefajta' 1667: Elővel-érő avagy *Pümkösi*; avagy Cferesnyével-erő *körtvély* (Lippay 3: 151).

Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott név. Az elnevezés az érés idejére utal, akárcsak szinonimái. A gyümölcs érésének valamilyen ünnepnaphoz, névnaphoz való kötése más gyümölcsök és egyéb növények nevében is megfigyelhető: *Boldogasszony almája*, *pümkösi cseresznye*, *Szent Iván barackja*; *húsvétvirág* 'tavaszi kankalin', *pümkösi rózsza*, *pümkösi szegfű* (ÚMTsz.).

Sz.: **cseresznyével érő körte**.

remetekörte *1325/1414: *Lignum fructuosum quod ulgo vocatur Remethekurtuel* (Oklsz. *körte*).

Az adat gyümölcsfajtanevekhez való sorolása bizonytalan (Rapaics 85). Az előtag a 'világtól elvonulva élő személy' (TESz.) jelentésű köznévv. A *remete* személynévként személynévként is előfordul (Oklsz. *remēte*, RMCsSz.) hasonló szerkesztésű hazai adatokra vö. *csákánykörtéje* (Oklsz. *körte*).

salzburger körte 'zöld-piros héjú, édes, leves, kövecses körtefajta' 1667: *Salczpurger körtvély* (Lippay 3:151).

Valószínűleg tükörfordítással létrejött név: erre utalhat a gyümölcsnév német megfelelője és a gyümölcs származása, vö. *Salz-*

bürger-Birne (Orbst., ROLFF 2002: 183), illetve a jelző német *-er* végződése. Nagyon régi fajta, amely elsősorban Felső-Ausztriában és Bajorország Duna menti területein volt elterjedt (ROLFF 2002: 183). Valószínűleg tősgyökeres is ezen a területen, bár salzburgi származása nem bizonyított (Orbst.). Rapaics szerint viszont elképzelhető, hogy a barokk korban híres salzburgi kertészetből való (197). A helynévi első névrész az eredeti német *-er* melléknévi toldalékot viseli. Az alma- és szilvafajta nevek közül ehhez hasonlóak még: *pozsonyi perlinger*, *Bocmáner*, *Masáncker-alma*, *szilváner*. „Hofzükás: egy-felől zöld f zabású; más-felől ízép vörös, jó édes leves, cfák hogy igen köves, középfzerü” (Lippay 3: 151). A név nemigen terjedt el szélesebb körben.

sárgakörte 1258: *Saarkwrtuel* (Oklsz. *sár-körte*), 1314: *Sarkurthwel* (Oklsz. *sár-körte*), 1952, 2002: *sárgakörte* (OrmSz., ÚMTsz.).

Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott név. Első névrésze, a *sár* 'sárga' jelző a körte színére utal (TESz.), vö. *sárga körte*, *sárszilva*. Színnevet tartalmazó gyümölcsneveink között sok régi, középkori adatlású van, vö. 1296?: In caput fluuii *Weresalma* vocati (Oklsz. *alma*), 1334: *Sarzyluauelg* (Oklsz. *szilva*), 1422: Arborem pomi *Pirosalma* (Oklsz. *pirosalma-fa*); vö. *vörös körte*.

sárga körte 1795: *sárga Körtvéfa* (SzT. *sárga*), ?1795: *sárga Körtvéfa* (SzT. *körtvélyfa*, *körtvéfa*), XIX. sz. e.: *Sarga körtőély* (SzT. *körtvély*, *körtve*), 1820: *Sárga körtővény fát* (SzT. *sárga*), 2002: *sárga körte* (ÚMTsz. *sárgakörte*), 2007: *sárga körte* (s. gy. Veszprém m., Zirc).

Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott név. Az előtagja a körte színére utal, vö. *piros körte*, *sárgakörte*, *vörös alma*.

sózó 1. 'vadkörte', 2. 'fekete körte' 1558: Azw *alma* Azw *sozo* (Oklsz.), 1893–1901: *sózó* (MTsz.).

A *sóz* ige folyamatos melléknévi igenévi származékából keletkezett. Az elnevezés esetleg azzal lehet összefüggésben, hogy a gyümölcsöt savanykás íze miatt ételek savanyítására használták (ANDRÁSFALVY 2001: 520), l. *sózó körte*, vö. *sózóka*, *sózószilva*. A Nyugat-Dunántúlon és Burgenlandban élő fa, mely a vadkörte és a vasszaggallyú körte hibridje (SZMORAD 1998). Sz.: **sózó körte**.

sózó körte 'fekete körte' 1893–1901, 2002: *sózó körte* (MTsz. *sózó körte*, ÚMTsz.), 2002: *sózó* [...] *körti*, *sózu körte*, *s^uózó körti*, *súzó körte*, *sózu körte* (ÚMTsz. *sózó körte*).

Talán kiegészüléssel, a *körte* fajtajelölő névrész hozzákapcsolásával keletkezett, l. *sózó*. A névadás motivációja a gyümölcs savanyítási célokra, ecetkészítésre való felhasználása lehetett, l. ehhez *sózó*. „A körték közül hosszúszerű, őszi a sózu körte, nem egészen érik meg a fán, utóbb puhul meg, régi fajta, sok pálinkát főztek belőle” (ÚMTsz.).

Sz.: **sózó**.

sütő körte 'sütni való körte fajta' 1597: *swteo keortuelj* (Oklsz. *körte*), 1606: *swteo körtouelj* (SzT. *körtvély*, *körtve*), 1606: *swteo kortouelj* (SzT. *sütőkörtővény*).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett: a *süt* ige melléknévi igeneve jelzőként kapcsolódott a fajtajelölő névrészhez. Szemantikai tartalma nem teljesen világos, esetleg egy fajta sütni való, sütésre alkalmas körtefajtára vonatkozhat, vö. *sütőtök*.

Sz.: **pap körtéje**.

süvöltény körte 1. 'fojtós, leves körte fajta', 2. 'Sorbus domestica; fojtós berkenye' 1578: *Süvöltin körtvély* (NySz. *körtvély*), 1585: *Süvöltény skórtfély* (Cal. 15), 1667: *Süvöltén körtvély* (Lippay 3: 152), 1647/1687 k.: *Süvöltén körtővény* (SzT. *süvöltvénykörtővény*), 1783: *Süvöltin körtvély* (VÖRÖS 2008: 363), 1807: *süvöltinkörtővény* (FüvK.: 298), 1986: *süvöltény körte* (Prisz-

ter: 38) | **Lat.** 1578: *anciana C.* (NySz. *körtvély*), 1585: *aniciana* (Cal. 15), 1807, 1986: *Sorbus domestica* (FüvK.: 298, Priszter: 38) | **Ném.** 1578: *sporäpfel* (NySz. *körtvély*).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett, elnevezés. Előtagja esetleg a *süvölt* 'sípól, füttyül; sívít, visít' ige (TESz.) főnévi származéka lehet. A névadás motivációja nem világos, bár hangutánzó ige származékából alakult gyümölcsnevek kis számban előfordulnak, vö. *csörgőalma*, *csattogóeper*. A *süvölvény* 'fiatal fa, facsemete' szóval kronológiai okok miatt nem hozható összefüggésbe. Lippay a körték között tárgyalja: „Igen fojtós, nem igen nagy: azért állani kel, mikor egy kevelsé meglágyúl, jó leves” (3: 152). A későbbi pomológiaiak a berkenye egyik körtealakú termést hozó fajtájának tartják (FüvK. 298, Priszter 38).

Szent Bertalan körtéje 'nyár végén érő körtefajta' 1625 u./1687 k.: *Sz. Birtalan körtvellye* (SzT. *körtvély*, *körtve*). Szintagmatikus szerkesztéssel alakult gyümölcsnév. Jelölt birtokos jelzős szerkezet, melynek első névrésze valószínűleg a körte érési idejére utal, vö. *Boldogasszony almája*, *Szent Iván-alma*, *Szent Iván barackja*, *Szent Lőrinc-körte*.

Szent Lőrinc-körte 'kövecses, nem leves, augusztusban érő körtefajta' 1667: *Sz. Lőrincz körtvély* (Lippay 3: 151), 1877: *Szent-Lőrincz körte* (Bereczki 1: 273), 1979: *Szt. Lőrinc körte* (Tomcsányi 104).

Szintagmatikus szerkesztéssel alakult gyümölcsnév. Jelöletlen birtokos jelzős szerkezet, első névrésze valószínűleg a körte érési idejére utal, l. *Lőrinc-körte*, vö. *Szent Iván-alma*, *Szent Iván barackja*, *Szent Bertalan körtéje*. „Közép-fzerű: egyfelől sárga, más felől vörös hofzúkás, kőves valamenyire, s' nem igen leves” (Lippay 3: 151). Rapaics szerint a nyári

Kálmán-körte silányabb és korábban érő alakja (143). Bereczki és Tomcsányi a *nyári Kálmán-körte* szinonimájaként kezelik (Bereczki 1: 273, Tomcsányi 104). Valószínűleg ugyanezt a körtefajtát jelöli a *Lőrinc Kovács körte* (1732: *Lőrincz Kovács körtövellyfa* [SzT. *királykörtvélyfa*] stb.) és a *Lőrinc-körte* (1992: *lőrinc- [...] körte* [ÚMTsz. *lőrinc-körte*] stb.) adatok is.

Sz.: **kármánkörte**.

Lőrinc-körte 'kövecses, nem leves, augusztusban érő körtefajta' 1985: *Lőrinc-körti* (PÉNTEK-SZABÓ 1985: 276), 1992: *lőrinc- [...] körte*, *lőrinc [...] körti*, *lőrinc k.* [= körti] (ÚMTsz. *lőrinc-körte*).

Valószínűleg redukcióval keletkezett a *Szent Lőrinc-körte* elnevezés alapján. A névadás motivációját lásd ott. Nyelvjárásokban használatos gyümölcsnév.

Sz.: **Szent Lőrinc-körte**.

telelő 'téli körtefajta' összefoglaló neve' 1287: *teleleu* (Oklsz. *telelő-körte*).

A *telet* ige folyamatos melléknévi igenevéből alakult, és téli körtefajtákat jelöl, vö. *álló körte*, *telelő alma*, *telelő körte*.

Sz.: **telelő körte**.

telelő körte 'téli körtefajta' összefoglaló neve' 1590: *Telelő kértueli* (SzikszF. 34/452), 1604: *Telelő kértvély* (SzM.), 1667: *Telelő körtvélyek* (Lippay 3: 152), 1708: *Telelő körtvély* (PP. 128), 1782: *Telelő körtvély* (PP. 197), 1879 v. 1896: *öreg telelő körtvéleket* (NySz. *körtvély*) | **Lat.** 1590: *Pyrum serotinum* (SzikszF. 34/452), 1604: *Pyrum feretinum* (SzM.), 1708, 1782: *Pirum ferotinum* (PP. 128, PP. 197) | **Ném.** 1782: *Winterbirn* (PP. 197).

Elképzeltető, hogy a *telelő* elnevezésből jött létre a fajtajelölő névrész kiegészülésével, l. *telelő*. A név a körte érési idejére utal. Valószínű, hogy különböző télen beérő körtefajták összefoglaló neve, de Rapaics Raymund fajtanévnek véli, és Cordus hesseni telelőkörtéjének felelteti meg (86).

Sz.: **telelő**.

téli pergament 'a pergamentkörték családjába tartozó téli körtefajta' 1667: *Téli Pergamót* (Lippay 3: 152).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett minőségjelzős szerkezet. Első névrésze az érés idejére utal, a másodikhoz l. *pergament*. „Kinél nem tartanak jobbat á körtvélyek-kőzzül: kerekdéd, sárga ízabású, jókora, jó édes leves, cfak nem el olvad az ember ízájában, mikor meg-érik, nem kőves, fokáig el-tart á fáján, és ha le fzedik-is, el-áll karácfon-után-is” (Lippay 3: 152).

Sz.: **téli pergamentkörte**.

téli pergamentkörte 'a pergamentkörték családjába tartozó téli körtefajta' 1796: *Teli Pergament körtve* (SzT. császárkörte), 1800 e.: *Teli Pergament körtővely* (SzT. körtvény, körtve), 1816: *Téli pergament kemény körtvét* (SzT. körtvény, körtve).

Talán szerkezeti változással, kiegészüléssel létrejött elnevezés, a fajtajelölő *körte* szóval egészült ki a gyümölcsnév, l. *téli pergament*. Talán a *pergament* jelentésének elhomályosulása következtében kapcsolódhatott a *körte* mint magyarázó tag a névhez.

Sz.: **téli pergament**.

vadkörte 'vadon termő körtefajta' 1577: *Vad körtőuelj* (RMGl. körte), 1578: *Vad körtőuelj* (Melius 125), 1585: *Vad kirtfely* (Cal. 4), 1560 k.: *Vad kórthwely* (RMGl. körte), 1577: *Vad körtőuelj* (RMGl. körte), 1596: *vad keörtüelyerth* (SzT. körtvény, körtve), 1616: *Vad körtüelyben* (NySz. körtvény), 1636: *Vad körtvélyből* (TESz. kálmánkörte), 1713: *vad körtvélt* (NySz. körtvény), 1935–1936/2004: *vatkörté* (SzamSz.), 1952: *vatkörte* (OrmSz.), 1968–1978/2000: *vátkörte* (SzlavSz.), 1973: *vatkörti* (FTsz.) | **Lat.** 1585, 1560 k.: *achras* (Cal. 4, RMGl. körte), 1560 k.: *adis* (RMGl. körte).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett minőségjelzős kapcsolat. Az elnevezés va-

don termő, nem nemesített körtefajtára vonatkozhat, vö. *valdarma*.

vörösbelű körte 'zöld héjú, vörös húsu, kövecses, édes nyári körte' 1667: *Vörös bélű körtvény* (Lippay 3: 151).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett név. Első névrésze összetett szó, és a gyümölcs húsának színére utal: „à heja zöldes, à béli ízép vörös feje, köves édes: nyári körtvény” (Lippay 3:151). Nyelvjáráásokban ismeretes *pirosbelű körte* név is: *pirosbélű-körté* (SzamSz.), *pirosbelű körti* (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 1985: 276), *pirosbélű körte* (s. gy. 2007: Szabolcs-Szatmár-Bereg m., Tiszanagyfalu).

vörös körte 'piros héjú körtefajta' 1275: *Vrskurtuel?* (Oklsz. körte), 1275, 1291: *Wereskurtuel* (Oklsz. vörös, körte), 1667: *Vörös körtvény* (Lippay 3: 151), 1952: *vöröskörte* (OrmSz. vöröskörte), 1973: *vöröskörti* (FTsz. vöröskörte).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. Az első névrész a gyümölcs színére utal. Színnevet tartalmazó gyümölcsneveink között sok régi, középkori adatolású van, vö. *piros szilva*, *sárkörte*, *sárszilva*, *vörös alma*. Rapaics szerint szinonimája a *piros körte* elnevezés (85). „Közép-ízerű, kerekdéd kőves, valaményire leves, nem fokáig tart: hamar meg-lágyul” (Lippay 3: 151).

Sz.: **piros körte**.

vörös nyárikörte 'piros héjú, apró, hosszúkás alakú nyári körte' 1667: *Vörös nyári-körtvény* (Lippay 3: 151).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett, vö. *apró pirosalma*, *telelő édesalma*. Az első névrész a gyümölcs színét, a *nyári* névelem a gyümölcs érési idejét jelöli meg. Lippay leírása alapján „apró hozfűkás” (3: 151).

zelenka 'gömbölyű, zöld, édes, leves, őszi körtefajta' 1643: *Zelenkát* (Mednyánszky 775), 1667: *Zelenka* (Lippay 3: 151).

Talán névátvétel. Szláv jövevényszónak tűnik, és valószínűleg a 'zöld' jelentésű szó-

val hozható kapcsolatba. Rapaics szerint esetleg egy Zelenika nevű balkáni város lehet a névadója, szerinte maga a körte is balkáni eredetű (106). Ma kiveszőfélben lévő fajta, Mátyusföldön még megtalálható példányai (Surányi 14). „Zöld kerekded, jó édes leves: el-tart csak nem Karácsonig, őfzi körtvély, nem igen nagy” (Lippay 3: 151).

zöld muskotály 'korai, a búzaaratás idején érő körtefajta' 1667: Búzával erő ávagy *zöld muskatal* (Lippay 3: 151).

Szintagmatikus szerkesztéssel alakult elnevezés. A *zöld* színnév és a *muskotály* szó minőségjelzős kapcsolatából alakult. Az elnevezés a gyümölcs színére és ízére utal, névrészfunkciók szempontjából vö. *apró muskotály, fehér muskotály, zöld muskotály*. Lippay a *búzával erő* szinonimájaként írja le: „hozzukás körtvély, jó édes, leves-is” (3: 151).

Sz.: **búzával erő**.

PELCZÉDER KATALIN

Irodalom

- AkH.¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
- ANDRÁSFALVY BERTALAN (2001): Gyümölcskultúra. In: PALÁDI-KOVÁCS ATTILA főszerk.: *Magyar néprajz 2*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 493–527.
- Angyal = *Angyal Dezső kertészeti munkái. 4. Gyümölcsismeret (Pomologia)*. Összeválogatta és sajtó alá rendezte MAHÁCS MÁTYÁS. Budapest, Pátria Kiadó, 1926.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN (2004): *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bereczki = BEREZCKI MÁTÉ (1877–1884): *Gyümölcsészeti vázlatok*. 1–3. Arad.
- BesztSzj. = Besztercei Szójegyzék. 1395 körül. Kiadva: FINÁLY HENRIK: *A beszterczei szószerzet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból*. Budapest, 1892.
- Cal. = Ambrosii Calepini Dictionarium decem linguarum. Lvgdvni, 1585. Kiadva: *Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből*. Sajtó alá rendezte MELICH JÁNOS. Budapest, 1912.
- Entz = ENTZ FERENC (1854–1859): *Kertészeti füzetek*. Pest.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS (1914–1930): *Magyar etymologiai szótár*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- EtSzt. = ZAICZ GÁBOR főszerk. (2006): *Etimológiai szótár. (Magyar szavak és toldalékok eredete)*. Budapest, Tinta Kiadó.
- FNESz. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FTsz. = IMRE SAMU (1973): *Felsőöri tájszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FűvK. = DIÓSZEGI SÁMUEL–FAZEKAS MIHÁLY (1807): *Magyar Fűvészkönyv. Melly a két magyar hazában található növényeknek megismerésére vezet, a Linné alkotmánya szerint*. Debrecen. Reprint: Budapest, Múzsák Kiadó, 1988.

- HOFFMANN ISTVÁN (1993): *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újra-kiadása: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1988): *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS JENŐ (1984): *Magyar madárnevek. (Az európai madarak elnevezései)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. (2005): *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. (Abauj–Csongrád vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KMNYsz. = LIZANEC PÉTER főszerk. (2000–2004): *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára*. 1–4. Ungvár, Szpektral Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN (1965/2003): A magyar és szlovák családnevek rendszere. In: KNIEZSA ISTVÁN: *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Budapest, Lucidus Kiadó. 255–349.
- Lippay = LIPPAY JÁNOS (1664–1667): *Posoni kert*. 1–3. Nagyszombat, Bécs. Faksimile kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- Mednyánszky = B. MEDNYÁNSZKY DÉNES (1880): Régi magyar kertészet. In: *Történelmi Tár 3: 772–775*.
- Melius = MELIUS PÉTER: *Herbárium. (Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól)*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte SZABÓ ATTILA. Bukarest, Kriterion Kiadó, 1979.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF (1893–1901): *Magyar tájszótár*. 1–2. Budapest. Reprint: Budapest, Nap Kiadó, 2003.
- Murm. = Lexicon Joannis Murmellii ... Krakó, 1533. Kiadva: *A Murmelius-féle latin–magyar szójegyzék 1533-ból*. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta SZAMOTA ISTVÁN. Budapest, 1896.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND (1890–1893) *Magyar nyelvtörténeti szótár*. 1–3. Budapest.
- OkI Sz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA (1902–1906): *Magyar Oklevél-szótár*. Budapest.
- Orbst. = *Obstarten aus Niederösterreich — Bestimmen, Erhalten, Genießen*. URL: <http://www.arche-noah.at/etomite/index.php?id=157> (2009. 12. 20.).
- OrmSz. = KISS GÉZA–KERESZTES KÁLMÁN szerk. (1952): *Ormánysági szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PELCZÉDER KATALIN (2007): A gyümölcsfajtanevek történeti vizsgálata. *Magyar Nyelvjárások 45: 39–51*.
- PÉNTEK JÁNOS–SZABÓ ATTILA (1985): *Ember és növényvilág. (Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete)*. Bukarest, Kriterion Kiadó.
- PP. = PÁPAI PÁRIZ FERENC: *Dictionarium manuale Latino–Ungaricum et Ungarico–Latinum. Dictionarium Latino–Hungaricum. Dictionarium Hngarico–Latinum*. Lőcse, 1708. Változatlan kiadása: Nagyszombat, 1762. Szeben, 1782.

- Priszter = PRISZTER SZANISZLÓ (1986): *Növényneveink (Magyar–latin szógyűjtemény)*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- Rapaics = RAPAICS RAYMUND (1940): *A magyar gyümölcs*. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS (1993): *Régi magyar családnevek szótára. (XIV–XVII. század)*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- RMGI. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR szerk. (1984): *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ROLFF, JOHANN HEINRICH (2002): *Obstaren. Sortennamen und Synonyme. Band 2. Die Birne*. Kiefersfelden. Books on Demand GmbH.
- SchlSzj. = Schlägli Szójegyzék. 1405 k. Kiadva: SZAMOTA ISTVÁN: *A schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből*. Budapest, 1894.
- Surányi = SURÁNYI DEZSŐ (1988): *Régi magyar ellenálló gyümölcsfajták*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- SzamSz. = CSÜRY BÁLINT (1935–1936): *Szamosháti szótár*. 1–2. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. Reprint: Budapest, Nap Kiadó, 2004.
- SziksZF. = Szikszai Fabricius Balázs: *Nomenclatura seu dictionarium latino-ungaricum*. Debrecen, 1590. Kiadva: *Szikszai Fabricius Balázs Latin–magyar szójegyzéke 1590-ből*. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MELICH JÁNOS. Budapest, 1906.
- SzlavSz. = PENAVIN OLGA (2000), *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. Második kiadás. Budapest, Nap Kiadó.
- SzM. = SZENCZI MOLNÁR ALBERT: *Dictionarivm Latinovngaricvm. Dictionarivm Vngarico–Latinvm*. Nürnberg, 1604.
- SZMORAD FERENC összeáll. (1998): *Az év fája — 1998: A vadkörte (Pyrus pyraster)*. URL: <http://www.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/emk/novenytan/novenytan/kiadvanyok/evfa/EVFA1998.pdf>. (2009. 12. 20).
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. (1975–): *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. 1–. Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Akadémiai Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tomcsányi = TOMCSÁNYI PÁL szerk. (1979): *Gyümölcsfajtáink. (Gyakorlati pomológia)*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LÖRINCZY ÉVA főszerk. (1979–): *Új magyar tájszótár*. 1–. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VÖRÖS ÉVA (2008): *A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 85. Debrecen.

A kárpátaljai Gyula helynevei

Bevezető

Kárpátalja magyar településeinek földrajzi névanyagát az eddigi helynévkutatások már jórészt felszínre hozták. Igaz ez főként a magyarság központi térségére, Beregszászra és környékére. Ami Ugocsa, Ung és a szórvány magyar települések névanyagát illeti, a helynévkincs lejegyzése, nyelvészeti feldolgozása folyamatban van.

Két éve kapcsolódtam be a helynévkutatás munkájába. Kutatási területem Ugocsa megye mai kárpátaljai része. Természetesnek tűnt annak a térségnek a névanyagával nyelvészetileg foglalkoznom, melynek jómagam is szülőtte vagyok, így részese lehetek az újjáéledő kárpátaljai magyar helynévkutatásnak. Folyamatban lévő kutatásom célja az Ugocsa megye mai kárpátaljai területén található magyar, illetve vegyes lakosságú falvak település- és mikronévanyagának nyelvészeti vizsgálata, különös tekintettel a 20. század elejétől napjainkig terjedő időszakra.

Gyula

A település nevének hivatalos megnevezése és ejtése *Gyula* (*-n, -ról, -ra; gyulai*). Ukrán nyelvi hivatalos névváltozata: *Дюла*. A helybeli és környékbeli lakosság *Szólősgyula* néven is említi.

Gyula magyar település Ukrajna kárpátaljai területén, az Északkeleti-Kárpátokban lévő Avas-hegység nyugati lejtőjének lábánál. Közigazgatásilag Ugocsa megye Nagyszőlősi járásához tartozik. A járási központtól, Nagyszőlőstől kb. 20 km-re délkeletre fekszik Újakli és Hömlóc községek szomszédságában. Lakossága a 2001-es népszámlálás adatai alapján 1421 fő (MOLNÁR–MOLNÁR D. 2005: 84). Hegyaljai falu lévén, s mivel a főútvonaltól több kilométerre kerül el, Gyula elzárt településnek is tekinthető, amint az egyik megyei magyar lap 2005. május 7-i kiadványának egyik cikkírója is megjegyzi: „Ha azt mondom, Kárpátalja legeldugottabb magyar községei? — Én erre azt válaszolom: Palló, Bátfa, Kuklya, Akli, Gödényháza, Szólősgyula” (KOVÁCS 2005).

A falu lakosságának kb. 96%-a református, 3%-a görög katolikus és 1%-a az Evangéliumi Keresztyén Egyház tagja. Kb. hatszáz éves templomát 1580-tól a reformátusok birtokolják.

Gyula megtelepülése feltehetően 1337–1396 között történt. „Az Akli és Feketeardó között 1337-ben megvont határ leírásában még nincs említve, jóllehet ez a határ ma gyulai földön húzható meg, ami arra mutat, hogy Gyula csak ezután keletkezett. Nevével először 1396-ban találkozunk (...) A nyalábi urada-

lom tartozéka volt, s területe Akliéből, nagyobb részben pedig az uradalomhoz tartozó Feketeardóéból szakadt le, ennek dacára lakossága, mely kezdettől fogva magyar volt, s általában kevés hullámvásznak volt kitéve, közösséget délkeleti szomszédja, a Káta nemzetség által telepített Tamásváralja lakosságával sejtet ... Gyula a nyalábi uradalom birtokosai, előbb Drág vajda, majd a Perényiek kezén tűnik fel, a hagyomány, illetve a Gyula és a Káta birtokok jobbágyságában korán felismerhető névegyezések arra mutatnak, hogy megtelepítésében elsősorban a Káta-jobbágyoknak volt részük. A falu fölött emelkedő szőlőhegyen más községbelieknek is voltak szőlőik.” (SZABÓ 1937: 359). A község hegyére és erdejére a Perényiek törvényei vonatkoztak.

Az 1717-es tatárjárás a falut is érintette. Déli részén az ún. Vérvölgy (Kövesút) a tatár betörés színhelye.

A 20. század elejéről fennmaradt írásos emlék így számol be Gyuláról: „Mintegy 198 házból álló s 719 főnyi nagyjából református vallású lakossággal bíró falucska a névtelen patak két partján a Kupabatarcs patak közelében fekszik” (ACZÉL 1908: 60). 1919–1938 között a falu csehszlovák uralom alá tartozott, majd Magyarország fennhatósága alá került.

A falu nevének első adata 1396-ból való: *Gywla*, később is *Gyula* alakban szerepel (amely török eredetű személynévből származik, ennek eredeti jelentése ’fáklya’), az 1898–1907 közötti helynévrendezés során *Szöllősgyula*, a csehszlovák uralom alatt *Dula* néven volt ismert. 1938–1944 között *Szöllősgyula*, 1946-tól ukránul *Julivci*-nek nevezik, majd 1995-től hivatalosan is újra *Gyula*. A hatósági úton megállapított ukrán *Julivci* [többes sz.] ’Szőlősgyula’ a magyar helynévből való (FNESz).

Gyula határának helyneveiről a PESTY FRIGYES gyűjtését közlétező helynévtárban (MIZSER 1999, 59 gyulai helynév), valamint SZABÓ ISTVÁN monográfiájában olvashatunk (1937: 359–363).

Az alábbiakban a 2009-ben végzett gyűjtésem eredményeit bocsátom közre. Az adattárban szereplő címszavak után a népi kiejtésnek megfelelő alakot tüntetem fel, s mivel ez utóbbi több esetben megegyezik a köznyelvi alakkal, így azt tildével (~) jelölöm. Ezt követik a helynévhez illeszkedő *hová?* kérdésre felelő helyhatározóragok, majd zárójelben található a térszíni formára és a művelési jellegre vonatkozó rövidítés. Ezek után gondolatjellel elválasztva a denotátum leírását adom meg a lokalizációjával együtt, valamint közlöm az adatközlőktől hallott névmagyarázásokat. Ahol az adat szerepel a PESTY-féle gyűjtésben is, utalok rá. Egy esetben fordul elő poliszém helynév, melyet indexszámmal különböztetek meg (*Almás¹*, *Almás²*). Az adattár összeállításának mintájául CSOMORTÁNI MAGDOLNA munkáját (2004) vettem alapul.

Adatközlőim Barta Katalin (1960), Barta Mária (1927), Hevesi Margit (1954), Hevesi Tibor (1978), Kis Ferenc (1968), id. Nagy Lajos (1937), Nagy Mária (1977) voltak. Segítségüket ezúton is hálásan köszönöm.

Gyula határának és belterületének helynevei

Alsó-láz *Āso-láz, -ba* (Vö, e) — A Kémény-kő és a Hármashatár közötti völgy bejáratának kezdete. A szláv eredetű m. *láz* 'ösvény, csapás; kis darab szántóföld a hegyekben; irtvány az erdőben; az erdőnek az a helye, ahol a vihar kidöntötte a fákat' jelentésű földrajzi köznévv. még ukr. N. *лаз* 'erdei tisztás' (TESz., FNESz., ÚMTsz.). Korrelatív névpárja: **Felső-láz**.

Akác hossza ~, *'ba, -ra* (Ho, e) — A Csető-bánya déli részétől kezdődő erdőszerű, akácfaikkal benőtt terület, mely magában foglalja az Akácost is.

Akácos ~, *-hoz, -ba* (Ho, e) — A keleti részen a Baglyos és a Csepei-bánya közötti akácfaikkal beültetett terület. Az Akác hossza megnevezésű terület déli része.

Akli út *Aklisi út, -ra* (Úsz) — A Fő út (v. Kossuth út) folytatása a falun kívül. A Gyula és Újakli közötti útszakasz.

Almás¹ ~, *-ba* (Ha, gy) — Keleti irányban elterülő gyümölcsös a Hosszú-hát és a Polák-erdő között.

Almás² ~, *-ba* (Ha, gy) — Délkeletre, a Vervölgyétől Újakli határáig elterülő gyümölcsös.

Alsó-erdő ~, *-re, -n* (S, e) — A falu nyugati határában levő vasút melletti különálló erdőség, mely a falut körülölelő hegyvonulathoz képest alacsonyabban fekszik.

Alvég ~, *-re* (Fr) — A falunak a központi útelágazástól délre elterülő lakott része. Korrelatív névpárja: **Felvég**.

Antal-tag ~, *-ba* (S, sz) — A Batár-folyó és a Vasút közötti nagy kiterjedésű mezőréssz a gyulai és feketeardai földek határában.

Antal tagja ~, *'ba*. L. **Antal-tag**.

Ardai-hegy ~, *-re* (Ho, e) — A mai **Gyulai-hegy** 1945 előtt használatos megnevezése.

Avas-hegység *-be* — Hegység a Tisza és a Túr között. A m. *avas* 'makkoltatásra szolgáló erdő; nagy fákból álló, öreg erdő, rengeteg; tilalmas erdő' egyszerű földrajzi könévből keletkezett (FNESz., TESz.). E hegység nyugati lábánál terül el Gyula. E helynév használati köre eléggé szűk, főként a helybéli értelmiségiek szókincsében aktív.

Baglyos *Bagjos, -ba* (Ha, e) — Az Akácostól a falu temetője feletti térségig terjedő, fákkal sűrűbben benőtt erdőrész. Névváltozata: **Mély út**.

Bakó-kút ~, *kuttya, kuttyához, -ra* (F) — Kútként használt mezei forrás a Bakó-tanya közelében.

Bakó-tanya ~, *'ra* — Az északkeleti faluhatárhoz közel esik, a Bakó család lakja.

Balázs-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — Az Akácos fölött, a Lajos útja kezdeténél levő közkedvelt forrás.

Bánya L. **Csető-bánya**.

Barta-tanya ~, *'ra* — A falu keleti részén elterülő domb tetején lévő sorház összefoglaló neve. Főként Barta nevű családok lakják jelenleg is.

Barta-tag ~, *-ba* (S, e, sz) — A Popovicstól északkeletre a Hömlőci-tóig elnyúló földterület. Előtagja családnév.

Batár ~, *-hoz, -ra* (Fo) — A falu északi, északnyugati határán keresztülfolyó vízfolyás, melynek egykor bővizű medre napjainkra sekélyesebbé vált. A *Batár* víznév bizonyára török eredetű, s az ótörök *bat-* 'elmerül, elsüllyed; lenyugszik, lemegy (égitest)' ige *-ar* képzős származéka; vö. ótörök *batar* 'nyugat'. Az ukr. *Бпamове* 'Batár' 1946-ban keletkezett tudatos szlávósítással (FNESz.). Névváltozata: **Batár-folyó, Kanális.**

Batár-folyó ~, *-hoz, -ba*. L. **Batár.**

Béke út *-ra* (Ú) — Mellékutca a falu délkeleti részén.

Cinterem ~, *-hez*. — A régi iskola egykori épületének helye. A református templomtól déli irányban. Ma a területén a református egyház kisebb építménye és egy félkész fundamentum áll.

Csepei-bánya ~, *'ra, 'hoz* (Ho) — A keleti részen, az Alsó-láz és az Akácos közötti egykor bányaként használt köves hegyoldal. A közelben elterülő Csepe község egyik tehetős lakosának tulajdonában volt egykor.

Cseresznyés ~, *-hez, -be* (Do, gy) — A temető mellett délre elterülő, főleg cseresznyefákkal beültetett gyümölcsös földterület.

Csető ~, *-höz, -re* (Ho, e) — A Csető-bánya fölötti erdőrész.

Csető-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — A Csető-bánya aljában levő forrás.

Csető-bánya ~, *'ra, 'hoz* (Ho) — A keleti részen a falu fölött magasló kőbánya. Névváltozata: **Bánya, Nagy-bánya.**

Csóbán-tag ~, *-ba, -hoz* (S, sz) — Az Alsó-erdő és a Pusztaráta közötti terület, a Batár-folyó partján. Egykori tulajdonosáról kapta a nevét.

Csalános *Csonaras, Csonáras, -ba, -hoz* (S, sz) — 1864: *Csanálos* (P). A falutól nyugatra az Ócska-Batár partján elterülő mezei rész a Furdi-tag és a Nyáras között. Alapja a köznyelvi *csalán* szó nyelvjárási *csonár* változata (ÚMTSz.).

Diós ~, *-hoz, -ba* (Ho, e) — A Köves-mál-háttól délebbre elterülő, diófákkal sűrűn benőtt erdőrész.

Dobonyos *Dabanyas, Dabonyos, Dobonyas, -ba* (S, sz) — 1864: *Dobonyos* (P). Személynévi eredetű helynév.

Domokos-birtok ~, *-ra* (Ho, e) — A Gazdák erdejének középső szakasza. Előtagja családnév, mely ma is él a falu névhasználatában.

Doromboló-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — Délkeleti irányban, az Orbányos és a Macska-hát között levő forrás.

Égerfás ~, *-ba* (S, sz) — A falu délnyugati részén elterülő egykor mocsaras térség a főút és a Kis-Láz között.

Éger-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — 1864: *Egerforás* (P). A falutól délkeletre az erdő alján, az Úrbéres és az Almás közötti területen levő forrás.

Egyház erdeje *Etyház erdője, Etyház erdejébe, 're* (Ho, e) — A falutól délkeletre a Lajos útja és a Sági Berti erdeje közötti erdőrész, a Baglyostól délebbre eső terület.

Egyház forrása ~, *Egyház-forrás*, ~, *-ra*, *-hoz* (F) — Az Egyház erdejében lévő kisebb forrás megnevezése.

Erdei út *-ra* (Ú) — Mellékutca, mely a Kerti útról nyílik.

Farkas-gödör ~, *-höz* (G) — A Vaskapu mellett lévő, fáktól erősen árnyékolt kisebb árok megnevezése.

Felnyúló *Fēnyulló*, *-hoz* (Do, sz) — 1864: *Felnyúló* (P). A Fő úttól nyugati irányban, a kertek alatt elterülő dombos mezőrész, mely ma kifarcellázott földrészekből áll.

Felső-láz *Fēső-láz*, *-ba* (Vöf, e) — A Hármashatár előtti erdőrész a falutól „feljebb” lévő része, melynek kiterjedése az Alsó-lázénál nagyobb. Korrelatív névpárja: **Alsó-láz**.

Felvég *Fēvég*, *-re*, *-ről* (Fr) — 1864: *Felső faluvég* (P). A falunak a központi útelágazástól északra elterülő lakott része. Korrelatív névpárja: **Alvég**.

Ferma ~, *-hoz*, *-ra* (É) — A falu mellett délkeleti irányban elterülő nagyobb terület, mely alig másfél évtizede még állattartásra és takarmányfeldolgozásra használt épületegyüttesből állt.

Ferma út ~, *útja*, *-ra* (Úsz) — A Fő úttól elágazó kikövezett mellékút, mely a Fermára visz.

Fő út ~, *-ra* (Ú) — Az Új-Akli és Hömlóc közötti út. A Gyulát átszelő része a *Kossuth út* megnevezést viseli.

Fogarasi-birtok *Fogarasi-erdő*, *erdeje*, *erdejére*, *-ra*, *-hoz* (Ho, e) — Az Akác hossza fölötti hosszabb erdei szakasz a Hosszú-háttól egészen az Egyház erdejéig. Egykor a Fogarasi-grófok gyulai birtokának erdei része volt.

Furdi-tag ~, *-ba*, *-hoz* (S, sz) — 1864: *Furdi* (P). A falutól délnyugatra az Ócska-Batár partján, a Furdi-tag és a Csalános közötti térség. Az előtag az egykori tulajdonosára utal, vagyis személynévi eredetű.

Fülöp-tag *Fülep-tag*, *-ba*, *-hoz* (S, sz) — A Felnyúlótól északra lévő, a Korsenszki-taggal határos laposabb mezőrész a Fő út mentén. Feltehetően egykori tulajdonosáról kapta a nevét, de jelenleg Fülep nevűek nem élnek a községben.

Gazdák birtoka ~, *-ra* (Ho, e) — A falutól délkeletre a Macska-hát és az Úrbéres közötti hosszabb erdőrész. Összefoglaló megnevezése a *Sápi*-, *Szabó*-, *Domokos*-, *Oroszi*- és *Fogarasi-birtokok*nak.

Gazdák erdeje ~, *-be*. L. **Gazdák birtoka**.

Gesztenyés ~, *-be* (Ha, e) — A falutól délre az Úrbéres területén lévő, gesztenyefákkal sűrűn benőtt erdőrész.

Gyulai-hegy ~, *-be*, *-re*, *-hez* (H, e, k, l) — Az Avas-hegység nyugati lábánál elterülő hegyrész. Botanikailag védett terület, 176 hektáron terül el a Vihorlat-Gutini gerincen, a Nagyszőlősi járásban. A mai Akli-hegy egykori megnevezése, ahol gyulai lakosok egykor állatokat legeltettek.

Gyümölcsös utca *-ra* (Ú) — Mellékutca, mely a Kerti útról nyílik keleti irányban.

Hajó-szikla ~, *-hoz*, *-ra* (Szi) — Hömlóc és Gyula határrészén található, hajóorrhoz hasonló, nagy méretű sziklatömb.

Halastó ~, *-ra, -ba* — 1864: *Halastó alja* (P). A temető és az Erdő utca között lévő természetes tó, melynek egykor tiszta vize halban bővelkedett. Alig néhány évtizede még télidőben a helyi gyerekek, fiatalok körében közkedvelt korszolyapálya volt. Mára sással benőtt, vize elszíneződött.

Halastó-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — A Halastótól keletre található forrás, mely nevét a közelében lévő tóról kapta.

Hármas-határ ~, *-ra* (Ht, e) — A falut félkörben átölelő hegyláncnak a falutól legtávolabbi, még határon inneni erdőrésze. Nevét a folyton változó „tulajdonosokról” kapta, hisz az itt húzódó határ magyar–ukrán–román elkülönülést is jelentett.

Hegyfar ~, *-hoz* (Ho, e) — Új-Akli és Gyula határán elterülő hegyoldal.

Hideg-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — Az Almás mellett, a Hosszú-hát tövében lévő forrás a szokottnál is hidegebb és kristálytisza vizéről nevezetes a lakosok körében.

Homokbánya ~, *'hoz* (S, sz) — A Nyáras és a Sápi Berti-tag közötti homokos talajú sík terület.

Hosszú-föld *Hosszúföld, -re* (S, sz) — A Vince-dombtól nyugati irányban húzódó mezei rész az Ócska-Batár mentén.

Hosszú-hát ~, *-ra* (Ho, e) — 1864: *Hosszú hát* (P). Az Almástól a Hármas-határig húzódó nagyobb erdőrész, nyugatra a Nagybányánál ér véget. Névváltozata: **Landó erdeje**.

Ifjúság út *-ra* (Ú) — Mellékutca, mely a Gyümölcsös utcáról nyílik.

Jánvári-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — Az egykori Polák-erdő területén, ma felparcellázott földek határán található e forrás. A leglátogatottabb források egyike. Nevét a néhány évtizeddel ezelőtti birtokos vezetéknevéről kapta. Jelenleg nem élnek Jánvári nevűek a településen.

Jégverem ~, *Jégvérem, -hez* (S, sz) — 1864: *Jégverem* (P). A Kossuth úttól a Batár-folyóhoz vezető mezei út bal oldalán elterülő mezőrész. A megáradt folyó kiöntött vize télvíz idején jéggé fagyott, megnevezését tehát innen kaphatta.

Kanális ~, *-ba, -hoz*. L. **Batár**.

Kanális út ~, *útja, -ra, -hoz* (U) — A Kanálishoz vezető mezei út.

Kanyar ~, *-ba, -hoz* (Úsz) — A falu központjának is nevezett terület; a Kossuth út és az abból elágazó Kerti utca kezdete; útelágazás.

Kavicsbánya ~, *'hoz* (S, k) — A Nyáras keleti részén levő kavicsos, egykor dombszerű magaslat, mely mára sík területté vált. Névváltozata: **Porond-bánya**.

Kémény-kő ~, *Kéménykü, -höz* (Szi) — A Csepei-bánya fölötti erdőrészben lévő nagyobb szikladarab formájáról kapta megnevezését. Mára mohával benőtt, formáját veszített kődarab, mely egykor még ép barlang, az ún. Török-pince bejáratául szolgált. Nevének alaprésze a N. *kő* 'kiemelkedő szikla' egyszerű földrajzi köznévi (ÚMTsz.).

Kerti út *-ra* (Ú) — Mellékutca, mely a Kossuth útról nyílik, s mely egyben a község iskolájának és rendelőjének az utcája is.

Kisasztal ~, -hoz (Ha, e) — A Balázs-forrás közvetlen közelében elterülő kisebb erdőrészt, mely névátvitel útján kapta nevét. Alig tíz évvel ezelőtt egy fából készült „kis asztal” várta itt a kirándulókat. Forrás melletti pihenőhelynek számított.

Kis-erdő ~, -be, -re (S, e) — Nyugatra az Ócska-Batár és az Alsó-erdő közötti kisebb erdőség. Egykor az Alsó-erdő része volt. Erdőirtás során szakadt le, és vált különállóvá.

Kis-híd ~, -hoz, -ra (Hí) — A Homokbánya és a Fő út közötti kisebb árok egykori hídja, melynek megnevezése még ma is él a köztudatban.

Kis-láz ~, ba, -hoz (S, k, sz) — 1864: *Kis Láz* (P). Az Ócska-Batár partján, az Éger-fástól nyugatra elterülő mezőrész.

Kis út *Kis ucca*, -ra, -ba (Ú) — A Petőfi utca népi megnevezése. Nevét rövidségéről kapta.

Korsenzki-tag ~, -ba, -hoz (S, sz) — Földbirtok a Fő út mentén, a falutól északra, a Fülep-tag mellett. Nevét egykori tulajdonosáról kapta.

Kossuth út -ra (Ú) — Fő út, mely a falut teljes hosszában átszeli.

Köves-mál-hát ~, -ra (Ho, e) — 1864: *Köves mál hát alja* (P). A falutól délkeleti irányban a Gyulai-hegy határrészén elterülő nagyobb kiterjedésű erdőrészt. A hegyoldal kavicsos, kisebb kiálló szikladarabokkal. A helynév középső eleme a N. *mál* ’zömmel déli, napsütötte hegyoldal’ jelentésű földrajzi köznévtől (TESz.). A *hát* névelem szintén ’hegyoldal’ jelentésű földrajzi köznévtől (ÚMTsz.).

Kövesút ~, -ra, -hoz (Úsz) — A Gazdák erdeje és a Ferma között lévő területen két domb közötti erőteljesen kavicsos út, melyhez legenda is fűződik: az egykor élt Gyula nevű gazda és Tamás, tamásváraljai gazda családi viszálykodás miatt csatát vívtak, s ennek emlékére őrzik a Kövesút névváltozata és egyben gyakrabban használt megnevezése a **Vér völgye**. Ténylegesen viszont a tatár betörés színhelye volt.

Laci-forrás ~, -ra, -hoz (F) — A falutól délre, a Hegyfarhoz közeli területen, a Veres völgyében található. A névadó személye napjainkban már ismeretlen.

Lajos út ~, -ra, -hoz (Ú) — A Gyulát Aklihegygel összekötő erdei út. Az Akácós fölötti részen, a Balázs-forrás mellett veszi kezdetét, s tart egészen a Köves-mál-hátig. A leggyakrabban használt erdei utak egyike. A névadó pontos kiléte ismeretlen.

Lajos útja ~, *uttya*, -ra. L. **Lajos út**.

Landó erdeje ~, -be, -re. L. **Hosszú-hát**.

Legelő ~, -re (S, l) — A falu nyugati határában, a Kanálistól a Felnyúló melletti árokig terjedő mezőrész, szarvasmarhák legeltetésére használt legelő. A Kanálishoz vezető út mentén e mezőrészből elkerített kisebb területet lovak legeltetésére használják.

Lénárd-forrás ~, -ra, -hoz (F) — Az Orosz-kert és az Almás határán, az erdő aljában lévő forrás. Nevét az adott földterület egykori tulajdonosának keresztnévéről kapta.

Lóga-barlang ~, -ba, -hoz (B) — A Kémény-kő bejáratától kezdődő barlang, melyet a falu lakossága veszélyessége miatt betemetette. Névadója egy Lóga nevű partizán volt.

Macska-hát ~, -hoz (Ha, e) — Délkeleti irányban, az Orbányos és a Gazdák erdeje közötti erdőség. Nevének eredete ismeretlen.

Meleg-oldal ~, *ódal*, -ba, -ra (Ho, e) — A Kémény-kő déli, napsütötte oldala.

Mély út ~, -ra (Ú) — Az erdő mentén húzódó útszerű erdei járat. A *Baglyos* egy részének megnevezése.

Mező utca *'ra* (Ú) — Mellékutca, mely a Kossuth útról nyílik.

Mogyorós ~, -ba, -hoz (Ho, e, gy) — 1864: *Mogyorós* (P). A temető és a Vér völgye közötti erdőszéli terület.

Mogyoró-forrás ~, -ra, -hoz (F) — 1864: *Mogyoros forás alja* (P). A Gazdák erdejének szélén, a Vér völgye melletti forrás.

Morvai-föld *Morvai-föld*, -re (S, ke) — Kisebb földterület a Wágner-tag és a Simon-tanya között. Tulajdonosáról nevezték el. Jelenleg nem él családnévként a falu névhasználatában.

Nagy Anna-domb ~, *dombjára* (D, k, sz) — 1864: *Nagy Anna* (P). A falutól nyugatra, a Batár-folyó partján, a Tibák-tanyától keletebbre levő dombnak már csak kisebb maradványa. Az 1950-es években mezőgazdasági okokból szántófölddé alakították. A névadó személye napjainkban már ismeretlen.

Nagy-bánya ~, -ba, -hoz. L. **Csető-bánya**.

Nagy-Csető ~, -höz, -re (Dt, e) — A Csető-bánya tetején levő, fákkal, bokrokkal sűrűn benőtt erdő rész.

Nagy-kert ~, -be (Ha, e, ke) — A Lénárd-forrás fölötti erdőszéli rész a Veres völgyétől északra.

Nyáras ~, -ba, -hoz (S, sz) — A falutól nyugati irányban, az Ócska-Batár partján levő, egykor nyárfával benőtt mezei terület, a Csalános és a Sági-tag között terül el.

Nyáراسi-híd ~, -ra, -hoz (Hí) — Az Ócska-Batáron átívelő kisebb híd, mely a patak partján elterülő Nyáras mezőrésze-ről kapta a nevét.

Nyíres *Nyires*, -re (Ha, gy, ke) — A falu déli részén szőlővel beültetett erdőszéli terület.

Ócska-Batár ~, -hoz, (P) — Nyugat–délnyugat irányba folyó kisebb patak, a Batár-folyó mellékága. Előtagját feltehetően a folyó szabályozása után kaphatta a régi vízszakaszra utalva. Az új Batár-folyóhoz képest elhanyagolható, kisebb méretű, sekélyebb vizű.

Orbánys ~, -ba (Ho, e) — A falutól délkeletre a Lajos útja és a Macska-hát közötti erdő rész. Elnevezése feltehetően egykori tulajdonosának vezetéknevére vezethető vissza.

Oroszi-birtok ~, -ra, -hoz (Ho, e) — A Szabó-tag melletti erdő rész, a Gazdák erdejének része. Előtagja személynév, egykori tulajdonosának vezetékneve. Ma az egyik leggyakoribb családnév a településen.

Orosz-kert ~, *-be* (Ha, gy) — A falutól délre az Úrbéres és a Hegyfar közötti gyümölcsösökkel benőtt erdőszéli és mezei rész egészen a főútig. Feltehetően a szovjet érában való létrejöttével magyarázható az *orosz* előtag.

Pap tagja ~, *'ba* (S, sz) — A falutól délre elterülő nagy kiterjedésű mezőrész a Sápi-tag és az Alsó-erdő között. A református egyház tulajdona volt, a község mindenkor református papjáról nevezték el.

Parókia ~, *'hoz, 'ra* — Az Alvégen lévő épület a református templommal szemben helyezkedik el. 1946–1964 között iskolaként funkcionált, majd 2000-ig óvodaként. Jelenleg a református lelkész és családja lakja.

Petőfi utca *'ra* (Ú) — Mellékutca, mely a Kossuth útról nyílik. Népi megnevezése: Kis ucca.

Péter út ~, *-hoz, -ra* (Ú) — A Picskor-forráson túl, az Almástól kiinduló erdei út. A névadó személye napjainkban már ismeretlen.

Péter útja ~, *uttya, 'ra*. L. **Péter út**.

Picskor ~, *-ra, -hoz*. L. **Picskor-forrás**.

Picskor alja ~, *ajja, aljára, -ba* (Vö) — A Picskor-forrástól nyugatabbra eső völgyes terület, amely egykor vályogkészítés helye volt.

Picskor-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — 1864: *Piczkor Fórá*s (P). A falutól délkeletre, az Úrbéres erdőrésszel szélén levő kristálytisza forrás. A falu legnagyobb és egyik legkedveltebb forrása. A pontos névadó kiléte immár ismeretlen.

Picskor út ~, *útja, -ra, -hoz* (Ú) — A Picskor-forráshoz vezető erdőszéli út az Almás és a megművelt földterületek között.

Polgár-forrás *Pógár-forrás, -ra, -hoz* (F) — A Köves-mál-háttól nyugatra elterülő Diós erdőrésszel aljában levő forrás. Az egykor a Polgár család tulajdonában levő erdőrészen található.

Poláké ~, *-ba* (Ha, e, k, l, sz) — A falutól keletre a Hosszú-hát megnevezésű erdőrésztől lenyúló erdősáv. Egykori tulajdonosáról kapta nevét. Névváltozata: **Polák-erdő, Polák-hegy**.

Polák-erdő ~, *erdeje*. L. **Poláké**.

Polák-hegy ~, *-re, -be*. L. **Poláké**.

Pona ~, *'ra, 'hoz* (S, ke, l) — Az Akácostól dél-délnyugati irányban elterülő mezőgazdasági földterület. Az Erdei utca korábban lakatlan bal oldali része, melyet napjainkban házakkal építenek be. Nevét feltehetően egykori tulajdonosáról kapta.

Porond-bánya L. **Kavicsbánya**.

Popovics ~, *-hoz* (Ho, e, ke) — A Hömlőc és Gyula határán levő, fákkal benőtt terület az ottlakó családról kapta a nevét.

Popovics-kút ~, *-ra, -hoz* (F) — A Popovics földterületen levő forrás, melyet kúttá alakítottak.

Popovics kútja ~, *kuttya*. L. **Popovics-kút**.

Pusztá-ráta ~, *ra, -hoz, -ba* (S, l) — A Batár-folyó jobb partján a Csepe és Gyula közötti határtól a vasútig húzódó nagy kiterjedésű mezei terület, mely terméketlen földjéről kapta nevét.

Rákos ~, *-ba, -hoz* (S, sz) — A Csalános mellett, az Ócska-Batár partján lévő kisebb mezei rész.

Reketyés ~, *-be, -hez* (S, sz) — 1864: *Reketye* (P). A Felnyúlótól déli irányban lévő földterület, mely egészen a kertek végéig tart; egykor reketyefákkal benőtt mezei rész volt.

Ritus ~, *-ba* (Ho, e) — A Köves-mál-háttól északra elterülő erdőréssz, a Vida és a Felső-Láz között.

Ritus-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — A Ritus erdőrésszben lévő kisebb forrás.

Rózenfeld-forrás *Rózenfelt-forrás, -ra* (F) — A Smilku-akácos fölött, a Popovics-birtok és a Bakó-tanya közötti földterületen lévő forrás. Megnevezése személynévi eredetű, az adott terület egykori birtokosáról kapta.

Sápi-tag ~ *-ba, -hoz* (S, sz) — A Tibák-tanyától keletre levő földterület, a Homokbánya és a Nagy Anna-domb között. Megnevezését a mezőrészt hosszú ideig birtokló tulajdonosáról kapta. A Sápi családnév ma is élő név, sőt az egyik leggyakoribb a településen.

Sápi Berti-tag L. **Sápi-tag.**

Sápi Berti erdeje ~, *-be* (Ho, e) — A falutól délkeletre, az Orbányos és az Egyház erdeje közötti erdőréssz. Tulajdonosáról nevezték el.

Sápi-birtok L. **Sápi-tag.**

Sáros-patak ~, *-ba, -hoz* (Psz) — 1864: *Sáros patak* (P). Az Ócska-Batárnak a Nyárasi-hídtól egészen a Kanálisig húzódó szakasza. A bal partján, a Jégverem közeli vízenyösebb földtől sárgás, sárosabb vizéről kapta megnevezését.

Setét-bükk *Setédbükk, -be* (Ho, e) — A Nagybányától dél-délkeleti irányban elterülő, fákkal sűrűn benőtt erdőréssz.

Sikátor ~, *-ba* (Úsz) — A Kossuth út és a Temető út közötti szakasz kezdetének megnevezése.

Síkos-híd *Sikos-híd, -ra, -hoz* (Hi) — A Batár-folyó alsó szakaszán egykor jó állapotban levő híd. Napjainkban már használhatatlan.

Simon-forrás ~, *-ra, -hoz* (F) — A Polák-hegytől nyugatra, a Simon-tanyán található magántulajdonban levő forrás.

Simon-tanya ~, *-ra* — A Polák-hegytől nyugatra, a Morvai-föld és a Barta-tanya közötti földterület. Egykori tulajdonosáról kapta nevét.

Smilku-akácos ~, *-ba, -hoz* (Do, e) — A falutól északkeletre, a Fő út mentén meghúzó akácos a Popovics és Vermestán között terül el. Nevét egykori tulajdonosáról kapta.

Szabó-tag ~, *-ba, -hoz* (Ha, e) — A Gazdák erdeje összefoglaló elnevezésű erdőréssznek déli irányban, a Picskor-forrás fölötti része. Nevét tulajdonosáról kapta.

Szabó-birtok L. **Szabó-tag.**

Száldapos ~, -ba, -hoz (I) — A Batár partján és a Kanális út mentén elterülő mezőrész, mely még ma is lovak legeltetésére használatos.

Szilágyi-híd ~, -ra, -hoz (Hí) — Az Ócska-Batár középső szakaszán lévő egykor ép állapotban levő híd a Szilágyi-tagot kötötte össze. A *Szilágyi* család-név és a *híd* főnév összetétele.

Szilágyi-tag ~, -ba, -hoz (S, sz) — Az Ócska-Batár középső szakaszának két oldalán elterülő mezőrész. Megnevezését tulajdonosáról kapta.

Temető alja *Temető ajja*, -hoz (S, sz) — 1864: *Temető alja* (P). A falu délkeleti részén levő köztemetőtől nyugati irányban elterülő mezőrész, mely ma kisebb magántulajdonú földekből tevődik össze.

Temető út ~, -ra (Ú) — A Kossuth útról nyíló földesút, mely egyben a község temetőjéhez vezet.

Tibák-tanya ~, -ra (É) — A Batár-folyó és az Ócska-Batár összefolyásának közvetlen „háromszögében” elterülő lakott térség, mely az öröklődő gátörök és családjuk lakhelye. A Tibák családról kapta nevét, mely család leszármazottai öröklik a gátőri tisztséget.

Töltés ~, -re — A Batár-folyó partján lévő töltés, földmagaslat, melynek mentén hamarabb jutottak el az emberek gyalogosan Feketeardóba vagy Csepébe.

Török-barlang ~, -ba, -hoz (B) — A Setét-bükkben lévő járhatatlan barlang, melynek bejáratául egy szűk sziklahasadék szolgált. Névváltozata: **Török-pince**.

Török-pince ~, *Törökpincébe*, -hez. L. **Török-barlang**.

Úrbéres ~, -be, -hez (Ha, e) — A falutól délkeleti irányban, a Gazdák erdeje és a Veres völgye közötti nagy kiterjedésű erdőrésszel.

Vas-forrás ~, -ra (F) — Az Almás¹-től déli, a Barta-tanyától keleti irányban, a Polák-erdő fölötti völgyes részben lévő „vasízű” forrás.

Vaskapu ~, -hoz (Vö) — A Fermán túl, a Kövesút és az erdő közötti, dombokkal szegélyezett kisebb völgyhöz hasonló terület.

Veres völgye ~, -be, -hez (Vö, ke, I) — A falutól délre, az Úrbéres szélétől egészen a Hegyfarig húzódó völgy, mely egykori tulajdonosáról kapta megnevezését.

Vermestán *Vermestány*, -ba (Do, ke) — A Főút mentén, a Smilku-akácós és a Bakó-tanya közötti terület.

Vér völgye *Vérvögye*, -re, -hez — 1864: *Vérvölgy* (P). L. **Kövesút**.

Vida ~, -ra, -hoz (Ho, e) — A falutól keletre a Ritus és a Diós közötti fenynyókkal benőtt sötétebb erdőrésszel. Határában őzetetők találhatók.

Vince-domb ~, -ra, -hoz (D) — 1864: *Vincze domb* (P). A Fő úttól nyugati irányban, a Mező utcáról nyíló mezei út melletti kisebb domb. Nevét a földet birtokló családról kaphatta.

Vince dombja ~, -dombára, -hoz. L. **Vince-domb**.

Wagner-birtok ~, *Vágner-tag*, -hoz (D, ke, I, sz) — A Bakó-tanya és a Morvai-föld közötti részen elterülő földbirtok. Egykor egyetlen tulajdonosa volt (róla kapta elnevezését), ma több család megosztott tulajdonában van.

Rövidítések

A hely fajtájára, jellegére utaló rövidítések

B	barlang	Fo	folyó	S	sík
D	domb	Fr	falurész	Szi	szikla
Do	domboldal	G	gödör	U	utca
Dt	dombtető	Ha	hegyalja	Ú	út
É	épület, építmény	Hí	hid	Úsz	útszakasz
F	forrás, kútként használt forrás	Ho	hegyoldal	Vö	völgy
		Ht	hegytető	Vöf	völgyfő

A művelési ág rövidítései

e	erdő	k	kaszáló	l	legelő
gy	gyümölcsös	ke	kert	sz	szántó

Egyéb rövidítések

N. népnyelvi, nyelvjárási

~ a szócikkben a köznyelvvel megegyező népnyelvi adat jelölésére

BARTA VIKTÓRIA

Irodalom

- ACZÉL LÁSZLÓ (1908): *Ugocsa megye népoktatásügye 1900–1902*. Budapest, Franklin Nyomda.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2004): Karcfalva helynevei 1. *Magyar Nyelvjárások* 42: 180–203.
- FNESz. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOVÁCS ELEMÉR (2005): A vendégmarasztaló Szőlősgyula — számóca és gyermek-áldás. *Kárpátinfo Hetilap* 9/18 (2005. május 7.): 4.
- MIZSER LAJOS (1999): *Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi helynévtárában*. Nyíregyháza, Stúdió Kiadó.
- MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- SZABÓ ISTVÁN (1937): *Ugocsa megye*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. (1979–): *Új magyar tájszótár*. 1–. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Nyelvjárási szövegmutatvány Kaposkelecsényből

Kaposkelecsény (mai szlovák nevén: Kapušianské Kľačany) Ung megyében a Latorcától északra fekszik. Eredetileg három faluból állt: Kelecsény (1903-tól Magyarkelecsény, 1920–1938: Kelečín), Mocsár (1903-tól Magyararmocsár, 1920–1938: Močiar) és Nyarád (1904-től Ungnyarád, 1920–1938: Ňarád). A három községet 1943-ban egyesítették Nyarádkelecsény néven. Ma magyarul Kaposkelecsényként emlegetik.

A felvétel 2007. október 24-én készült. Adatközlőm Üveges János (1934, nyugdíjas vasutas) mocsári lakos volt.

(Beszéljen a régi dolgokról!)

Ez a Kaposkelecsény három kössígbül tevődik össze. Vam Mocsár, Nyarád és Kelecsény. Ezelőt régen, emlíkszek rá, mer én harmincnégybe születtem, ugyi, akkor it csehek alat vótunk. Maj harmicnyódzba bejöttek a magyarok ide, mán Kárpátajját, ezeket Ungvárt, Natykapost¹ visszavették, akkor lettünk magyarok. Negyvennégy október, november huszoneggyedikin bejöttek az oroszok, akkor lettünk oroszok, utánna lettünk cseszlovákok, mos megint vagyunk szlovákok. Útyhogy mán nekem ez, ez a, mostanáig, én mán vótam, ahogy mondom, cse, mer akkor Cseszlovákija vót, akkor vótam magyar, asztán vótam orosz, asztán vótam megin cseszlovák, mos mek szlovák. Útyhogy ötödik nemzetet szolgálom mint hazafi magyar littemre. Mint magyar, ugye, mer azér a magyarságunkot nem aggyuk fel, ameddik csak lehet, útyhoty a nevem átal is már nem lehet elárulni, hogy én szlovák vagyok. Nálunk nem vót magyar iskola. Maj ötvenbe nyilott meg, ezerkilencázötvenbe, mer negyvenígyig magyar iskola vót. De elvonút a második vilákháború, akkor is csak szlovákul tanútunk. Útyhogy én negyvenígyig jártam négy osztájt magyar iskolába, és négy osztájt megint szlovák iskolába. Hát, úk, ezek a tanítók sokszor gyakorolták lefordítani mind-egyiknek a nevit szlovákra, ijen, vótak itt Asztalosok, Üvegesek meg Pekárok meg ijen hasonló neviük, hoty hogy neveznék meg szlovákul Üvegest, hát mindik Szklenárnak irták, mer a Szklenár, az ugye Üveges.

(Pár szót Mocsárról is...)

Eltértünk ettül a Mocsártul. Ez a Mocsár körülbelül arrul kapta a nevit, hogy a három kösségbe ja legalacsonyap területen fekszik ez a mocsári rész. Itt, én emlíkszek rá, abba jaz időbe, pláne jit, mer it minygyán itt erdő terül el a Latorca menten, az az fojik itt a Latorca lekközelebb. Erdők. Igen, a pruksi, natyszelmenci, dobóruszkaji² és a mocsári. It nem vót kerecsenyi erdő, mer most Kaposkelecsény, még kaposkelecsenyi erdő nem vót. A maji napig is a kataszteri bejeddzés Mocsár, mocsári kataszterbe van az egész kaposkelecsnyi határ.

¹ Velké Kapušany.

² Ptruksa ~ Szirénfalva, Ptruksa; Nagyszelmenc, Velké Slemence; Dobóruszka, Ruská.

(Voltak itt tavak?)

Hogyne. It vót öt tó, úty hitták, hogy itt a mocsári határrul beszélek, most errül a ódalrul. Mer az én apám gazdálkodó, s it vótak a főggyeji naggyábul. It vót Hosszu-tó, Zsombékos-tó, Fecske-tó, Barti-tó, Kertajjasi-tó és Disznó-tó. Ennyirül tudok én. Ez itt ez a legalacsonyab rísz vót, ezek majnem összekötöttek, csak egy ojan főthosszal, egy lápfőthosszal osztotta jel egymástul ezeket a tavakat. Ez mindig egész nyáron tele vót vatkacsával, hallal, akkor még a Latorca nem vót tőtis közzé szoritva, mer aszt a hatvanas évek elején csináták. A Latorcát tőtiszbe fokták azér, mer mindik kijáratt, és eszt az ódalt mindik tavasszal, mikor, ugyi, a Kárpátogbul is lejömlött a hó, jött, a Tisza megduzzatt. Ez a Latorca is megint onnat jön, Ukrajnába ered valahol, és ugyi, keresztülszelte itt a határunkot, hát mindig előntötte ja viz. Utyhogy elig nagy mezőgazdasági károkat okozott, és akkor it leszabájoszták, kijegyenesítették a Latorcát, és tőtis közzé fokták. Tehát azóta it már termikenyeb vót ez a rísz, ahol ezek a tók területnek el, amit én ide lediktáltam. Ezek a tavak, na.

(Ezek a tavak ki vannak száradva?)

Hát ki, ki vannak száradva, mert ezek le lettek alapcsövezve is. Teccik érteni, mi jaz alapcsövezis? Csinátak, kivájtak ijen cserép, cserépcsöveket raktak le. Szlovákul úgy nevesztik, hogy renázsolás. De az alapcsövet is, és akkor mind belement ojan gyűjtőkanálizsba. Monygyuk, minden parcellának vót egy gyűjtőkanálizsba, és ekkor ety főcsatornába eszt bevezették. Hát, Magyarba is csináltak ijesmit, én úgy gondolom. (...)

(A Ticcéről mit tud mondani?)

A Ticce? Az ety holtága, hát én nem tudom, hogy a Latorcának, vatypedig, az jön egísszen a Ticce onnat, ni ja Tisza alul, Tárkánytul³, és végződik valahol, valahol Zétenynél⁴ egísszen. Bekacsaringózza egész Bodrokkösz. Ticcének hívják. Hát, az nagyon hasznos vót, mer az tartalékolta mindig a vizet. A talajvizet az magába foglalta mindig, és hamaráp szikkattak a fődek, de viszont nyáron vót neki mindig egy bizonyos szint, és asz táplálta. Jó termő vidék vót a Ticce köze.

(A falu címerében teknősbéka van. Ették-e?)

Én erre nem emlíkszek, hogy az én koromba esztet itkezésre fokták vóna úgy, mint a halat vagy a csikot, mék csikot én is foktam, de hát teknősbéka vót itt, mer hát a címert is, eggyik ódalát képezi. No, útyhogy erről nem tudok mit mondani, mer én nem hallottam. (...)

(A házat körülkerítették-e élősövényel?)

Hát, valamikor hozattak a mi apájink, nagyapájink valahonnan, Krisztus koszorujának hitták. Ijen tövises vót az, és ha megnőtt, mer asz fának is megnőtt, azon vótak ojan gyümölcsök, mint valami déligyümölcs, hogy is hifták asztat, nem datoja, szentjánoskenyér, ahosz hasonló, de jaszt nem ette senki. Hát ém

³ Nagytárkány, Velké Trakany.

⁴ Zétény, Zatin.

magát aszt nem tudom, nem tudom ezeket, de tudom, hogy itt-ot még most is látni azokból a hozatottagból, mert ugyi akkor még nem keritetteg drótkerítéssel, vas-oszlopokkal, mer asz kőccsígés vót. Mos mán ojasmit nem használnak, mer annak kellet legalább ety fél miter, hotyha aszt lekerekítette, körülkerítette ja portáját vagy a kertyit, kellet legalább ety fél miter elhagyni, mer akkor aszt nem lehetet művelni. Tehát akkor ez má kijesett a kerbül. Maga a sövény lehetett ojan harminc-ötven centi szíles. (...)

(Miből éltek itt az emberek?)

Hát, akkor monygyuk, ez a mi vidékünk ezír állattenyésztíssel is foglalkozik, mer it sok legelő van. A Latorca mentén az, ami nem vót bejerdősítve, az legelő vót. Utyhogy vót a lekközelebbi legelő, ami a faluhosz közel vót, hát a gazdáknak vót két, három, négy tehén, attul füg, hogy mijen gazda vót, kinek mennyi vót a szántóföggye. Azután hatyta a jószágot meg. Vót ojam, mondom, két, három, néty tehén is vót ety portán. Azok ide jártak a lekközelebbi legelőre, monygyuk, kihajtottak május elejin, ézs bekötöttek ijenkor mán, ijen Erzsébet-napkor vót a bekötís. Tizennyócadikán utyhogy bekötöttek, és a többi meg ojan kinálló vót májuzsba, asz csak ijenkor jöt haza, mikor mán derek vótak, hüvös éjszakák vótak, azokat nevesztík kinállónak. Ezeknek még a legelőn kívül a mi japájink még hatytak meg ijen kaszálórízeket, hogy ezek még a szénát kéccer is mek tutták kaszálni évente. Ezzel led biztosítva a téli takarmány, szárasz szálas takarmány a jószágoknak. Hát evel foglalkosztunk, földművelís, állattenyésztís.

(Milyen gyümölcsök teremtek itt?)

Hát, it mekerem körte, jalma, szilva. Átalában vót ez a berbenci szilva, akkor nálunk madárkaszilvának hifták, ez lekvárnak igen jó vót, eszt kimondottan lekvárnak használták. Asztán még vótak ijen ringlószilvák, ez mán nemeseb vót, amit hozattak, de jitt, a mi vidékünkön vót az aszalószilva, mán ez a berbenci szilva meg az a madárkaszilva. Azonfelül, ugyi, mindem porta körül, hát látni, itt is még ez a régi porta, mán nem ez a ház vót it, szőlő vót mindenütt, alma vót, körte vót.

(Milyen almafajta volt?)

Sóvári, delicesz, a borizű is vót, hát méj kerbe mijen vót, janatán, ezek mekhonosottak itt, útyhogy birták esztet a talajt. Körte? Vót vérbélű, őszi körte, asztán szőke körtéj, kormos körtéj, ezek vótak.

(Búzás körte?)

Az nem vót. Árpáérő, az vót, aszt kásás alma is vót. Ez jó, monygyuk, a mijénk elík savanyú talaj, mer ez ojan hamar fejjön a talajviz, de mán fejjebb innét a Latorcátul felfele, a falvagban ot mán jop talaj van, engedelmesep talaj, hamaráp felmelegedet, mijénk ez elék kötöt talaj. It kimondottan jó buza termett, acilos.